

Fəsil 3 Yanaşma və metodologiya

MÜNDƏRİCAT

3	YANAŞMA VƏ METODOLOGİYA.....	3-1
3.1	Giriş	3-1
3.2	ƏMSSTQ Prosesi.....	3-1
3.3	İştirakçılarla (Maraqlı tərəflərlə) məsləhətləşmə və açıqlama	3-3
3.3.1	İcmal	3-3
3.3.2	İştirakçıların müəyyən edilməsi	3-4
3.3.3	Məsləhətləşmələrin sənədləşdirilməsi	3-5
3.4	Yoxlama fazası	3-5
3.5	İş həcmnin təhlili mərhələsi	3-6
3.6	Layihənin işlənməsi və variantların qiymətləndirilməsi	3-6
3.7	Qanunvericiliyin icmalı	3-7
3.8	İlk məlumat bazasının yaradılması	3-7
3.9	Təsirin qiymətləndirilməsi metodologiyası	3-8
3.9.1	Təsirlərin müəyyən edilməsi	3-8
3.9.2	Potensial təsirlərin azaldılması	3-10
3.9.3	Qalıq təsirləri və əhəmiyyət dərəcəsinin müəyyən edilməsi	3-11
3.9.4	Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı.....	3-12
3.9.5	Potensial təsirin gücü	3-12
3.9.6	Təsirlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi cədvəlləri	3-13
3.9.7	Qalıq təsirin qiymətləndirilməsinin əhəmiyyəti.....	3-17
3.10	Ətraf mühitə və sosial sahəyə təhlükə və risklərin qiymətləndirilməsi	3-17
3.11	Ümumi və transsərhəd təsirlər	3-18
3.12	ƏMSSTQ-nin açılması və nəzarət edən orqan tərəfindən təsdiqləmə proseduru	3-19
3.13	İdarəetmə və monitorinq	3-20
3.14	Qarşıya çıxan çətinliklər	3-20
3.15	Əldə olunmuş təcrübələr	3-22

Cədvəllər

Cədvəl 3-1: Problemlər–Reseptorlar–Təsirlər Nümunəsi	3-9
Cədvəl 3-2: Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı və təsirin gücü mövzusu	3-13
Cədvəl 3-3: Reseptorların Torpaq və Yer şəraitlərinə olan təsirlərə Əhəmiyyəti/Həssaslığı.....	3-13
Cədvəl 3-4: Torpaqlara və qrunut şəraitlərinə proqnozlaşdırılan təsir güclərinin təsnifatı	3-14
Cədvəl 3-5: Vizual reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı və landşaftlar	3-15
Cədvəl 3-6: Vizual reseptorlara və landşaftın xarakterinə olan qiymətləndirilmiş təsirlərin gücünün təsnifatı	3-17
Cədvəl 3-7: Səth su mənbələri və istifadəçilərinin əhəmiyyəti/həssaslığı.....	3-18
Cədvəl 3-8: Səth sularına proqnozlaşdırılmış təsirlərin gücünün təsnifatı	3-19
Cədvəl 3-9: Qrunut su ehtiyatlarının və ondan istifadəçilərin əhəmiyyəti/həssaslığı.....	3-22
Cədvəl 3-10: Qrunut sularına proqnozlaşdırılmış təsirlərin gücünün təsnifatı	3-22
Cədvəl 3-11: Ekoloji reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı	3-25
Cədvəl 3-12: Proqnozlaşdırılmış ekoloji təsirlərin gücünün təsnifatı	3-26

Cədvəl 3-13: Reseptorların havaya atılan emissiyalara əhəmiyyəti/həssaslığı	3-29
Cədvəl 3-14: Atmosferə atılan emissiyaların təsir gücünün təsnifatı	3-30
Cədvəl 3-15: Səs-küy reseptorlarının əhəmiyyəti/həssaslığı	3-31
Cədvəl 3-16: Səs-küyün yayılması gücünün təsnifatı	3-31
Cədvəl 3-17: Reseptorun titrəyişlər baxımından əhəmiyyəti/həssaslığı	3-33
Cədvəl 3-18: Proqnozlaşdırılmış vibrasiyanın təsir gücünün təsnifatı	3-34
Cədvəl 3-19: Mədəni İrs fondlarının əhəmiyyəti/həssaslığı	3-35
Cədvəl 3-20: Mədəni irs fonduna təsir gücünün təsnifatı	3-35
Cədvəl 3-21: Sosial reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı	3-37
Cədvəl 3-22: Torpaq əldə edilməsinin təsir gücünün təsnifatı	3-39
Cədvəl 3-23: İqtisadiyyata, məşğulluğa, ixtisasa və dolanışığa təsir gücünün təsnifatı	3-41
Cədvəl 3-24: İnfrastruktura və xidmətlərə təsir gücünün təsnifatı	3-42
Cədvəl 3-25: Ətraf mühit üzrə səhiyyə sahələri	3-43
Cədvəl 3-26: Sağlamlığa təsir dərəcəsinin təsnifatı	3-43
Cədvəl 3-27: Reseptorların layihə nəqliyyatı və avtomobilləri baxımından əhəmiyyəti/həssaslığı	3-44
Cədvəl 3-28: Yol hərəkətinin və nəqliyyatın proqnozlaşdırılmış təsir gücünün təsnifatı	3-45

Şəkillər

Şəkil 3-1: ƏMSSTQ Prosesi	3-2
Şəkil 3-2: Məsləhətləşmə və açıqlama prosesi	3-4
Şəkil 3-3: Qalıq təsirin əhəmiyyət matrisası	3-47
Şəkil 3-4: Planlaşdırılmamış hadisələrin qalıq təsirlərinin əhəmiyyətinin matrisası	3-48

3 YANAŞMA VƏ METODOLOGİYA

3.1 Giriş

Bu fəsildə Ətraf Mühitə və Sosial-iqtisadi Sahəyə Təsirin Qiymətləndirilməsi (ƏMSSTQ) adlı sənədin hazırlanması üçün tətbiq edilmiş prosedur təsvir edilir və Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin Genişləndirilməsi (CQBKG) layihəsinin nəticələrinin təsirlərinin əhəmiyyətini qiymətləndirmək üçün tətbiq edilmiş metodika təqdim edilir. Nəzərdə tutulan layihə üzrə konkret əməliyyatlarla bağlı ətraf mühitin fon vəziyyətinə və Azərbaycanda Qərb İxrac Boru Kəməri (QİBK), Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) boru kəmərinin və Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (CQBK) tikintisi və istismarı zamanı əldə edilmiş təcrübəyə əsaslanaraq potensial təsirlər müəyyən edilmişdir. Layihənin əvvəlində ilk dəfə CQBK ƏMSSTQ-də (2002) müəyyən edilmiş təsirin qiymətləndirilməsi prosedurundan daha müasir yanaşma tələb olunduğuna qərar verilmişdir. 2002-ci ildən bəri təsirin qiymətləndirilməsi metodikası xeyli inkişaf etdirilmişdir və CQBKG layihəsinin təsirlərini qiymətləndirmək üçün tətbiq edilən metodikaya hazırda bu sahədə geniş tətbiq edilən standartlar və təcrübə daxil ediləcəkdir.

Bu metodologiyada bir sıra reseptorlar nəzərə alınır, məsələn:

- Fiziki və kimyəvi mühit (məsələn iqlim, havanın keyfiyyəti, qruntun və qrunt sularının keyfiyyəti)
- Bioloji mühit (məsələn bitkilər, quruda yaşayan heyvanlar, quşlar və onların qida zəncirləri)
- İcmalar, sosial qruplar və ayrı-ayrı şəxslər (məsələn məşğulluğun təmin edilməsi, adambaşı gəlirdə dəyişikliklər, zəif qruplar üçün təhlükə, sağlamlığın və təhlükəsizliyin risklərə məruz qalması).

Təsirin qiymətləndirilməsinin nəticələri, təsirin azaldılması üzrə tədbirlərin təyin olunması və əsas təsirlərin müzakirəsi Fəsil 10, Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirin Qiymətləndirilməsi (Planlaşdırılmış hadisələr); Fəsil 11, Ümumi və Transsərhəd Təsirlər; Fəsil 12, Təhlükələrin Analizi və Risklərin Qiymətləndirilməsi (Planlaşdırılmamış hadisələr); və Əlavə B. Təsirin qiymətləndirilməsi və azaldılması cədvəllərində verilir.

3.2 ƏMSSTQ Prosesi

İndi ƏMSSTQ prinsipləri geniş şəkildə müəyyən edilmişdir. Şəkil 3-1-də ümumi yanaşmanın əsas addımları göstərilir.

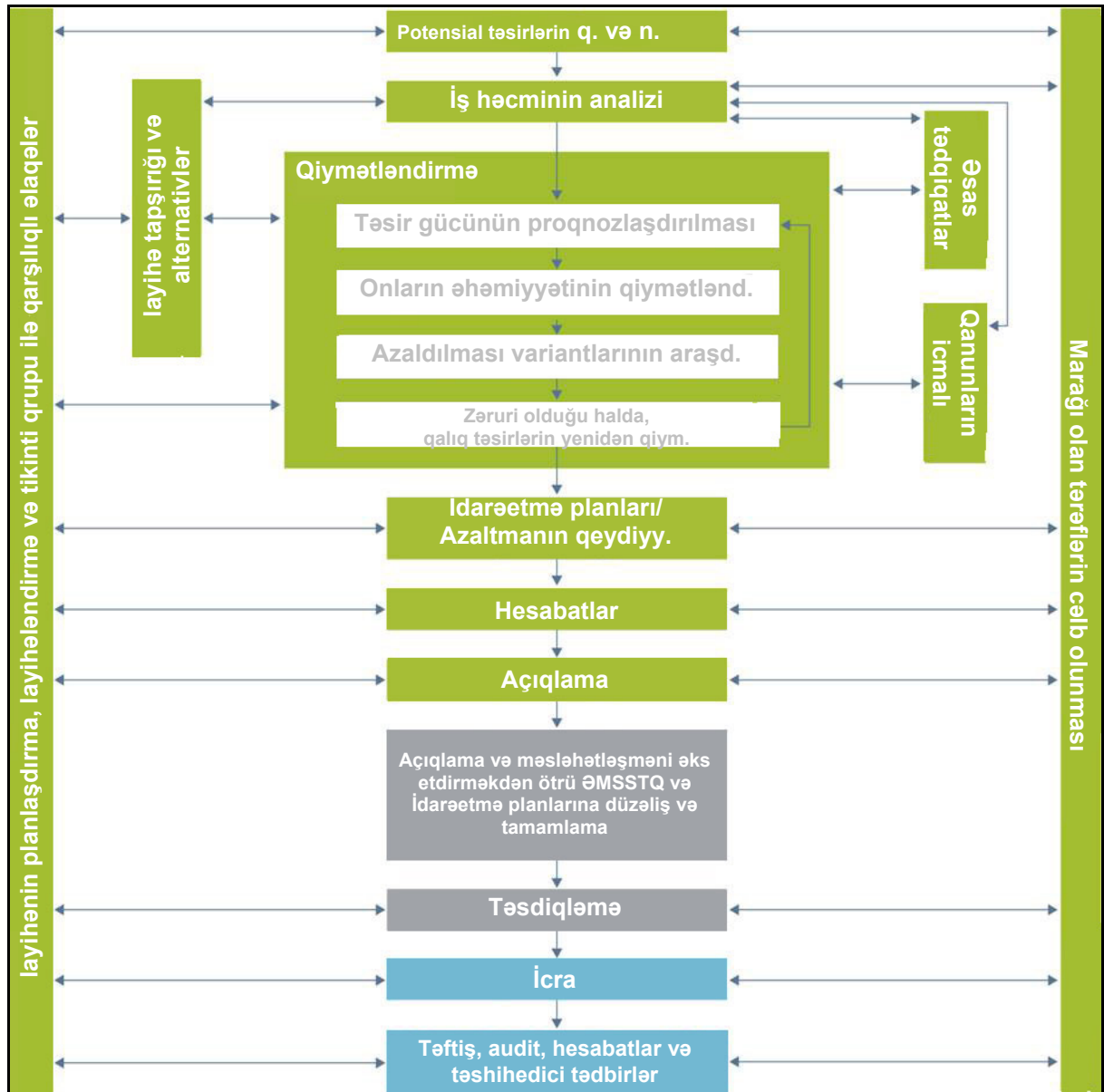
Bütün əsas layihələr ətraf mühitdə dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Əvvəllər ƏMSSTQ prosesi bu dəyişiklikləri müəyyən edirdi və təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər təklif olunandan sonra həmin təkliflər barədə qərar verən şəxslərə məlumat verilir. ƏMSSTQ prosesi təkmilləşdirildikcə, əsas diqqət potensial mənfi təsirlərin azaldılmasına və müvafiq layihələndirmə tədbirləri vasitəsilə potensial faydaların artırılmasına yetirilirdi. Ciddi effektlərin layihələndirilməsi bu yanaşmanın əsas prinsipidir.

Şəkil 3-1-dən göründüyü kimi, diaqramın mərkəzindəki xanada təkrar olunan qiymətləndirmə prosesi göstərilir. Bu prosesin məqsədi potensial təsirləri layihələndirmək və ya minimuma endirmək və elə etməkdir ki, potensial olaraq ən ciddi təsirlər prioritetləşdirilmiş olsun.

Qiymətləndirmə prosesi layihə işlənib hazırlandığı mühitlərdə təbii, hüquqi və sosial-iqtisadi kontekstdə nəzərdə tutulan layihənin qiymətləndirilməsinə sisteməlik yanaşmanı təşkil edir. ƏMSSTQ prosesinin hər mərhələsi sıra ilə aşağıdakı bölmələrdə təsvir ediləcəkdir. Lakin bu layihənin təsirinə minimuma endirilməsi üzrə tətbiq edilən prosesin başa düşülməsinin izahı

təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlərin təkrar işlənməsi olmuşdur. layihədən irəli gələn bütün potensial təsirlər müəyyən edilmiş, təsirlərin azaldılması üzrə standartlar və beynəlxalq qabaqcıl praktika və ya yerinə yetirilə bilən və rentabelli tədbirlər tətbiq edilmişdir. Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər tətbiq edildikdən sonra qalan hər hansı potensial təsir qalıq təsir adlanır.

Ətraf mühitə və sosial sahəyə bütün qalıq təsirlər Bölmə 3.9.3-də təsvir edilən metodologiyaya görə aşağı, orta və ya yüksək kimi dərəcələndirilir.

Şəkil 3-1: ƏMSSTQ Prosesi

Bu ƏMSSTQ təklif edilən CQBKG layihəsi ilə bağlı ətraf mühit və sosial sahəyə dair məsələlərə toxunur və BP şirkəti keçmişdə apardığı ətraf mühit araşdırmalarını tamamlayır. Bu sənəddə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə (ETSN) əvvəllər təqdim edilmiş hesabatlarda verilən məlumat təkrar edilməyəcək. CQBKG ƏMSSTQ prosedurunda CQBK ƏMSSTQ (2002) və BTC ƏMSSTQ (2002) sənədlərinə istinad edilir, lakin Şəkil 3-1-də göstəriləndiyi və aşağıdakı bölmələrdə təsvir edildiyi kimi, yeni işlənən layihə üçün ƏMSSTQ-nin hazırlanması üçün əsas addımlar atılmışdır.

3.3 İştirakçılarla (Maraqlı tərəflərlə) məsləhətləşmə və açıqlama

3.3.1 *İcmal*

İştirakçılarla məsləhətləşmə və açıqlama prosesi bütün ƏMSSTQ prosesinə tətbiq edilən davamlı, hər şeyi əhatə edən tələbdir. SCP HGA (CQBK Tranzit əraziyə malik ölkənin hökuməti ilə saziş) ƏMTQ-nin (vaxt müddəti daxil olmaqla) açıqlanmasına dair konkret tələbləri əhatə edir. Açıqlama, həmçinin, ƏMTQ üzrə Azərbaycan qanunvericiliyinin tələbidir (Azərbaycanda ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi üzrə təlimatda, 1996, təsvir edilir və Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında qanun kimi hüquqi prosedurlar vasitəsilə tətbiq edilir) və qaz boru kəmərləri sənayesində qabaqcıl beynəlxalq təcrübə hesab edilir. Məsləhətləşmə ətraf mühit və sosial sahəyə dair əsas məsələlər barədə məlumat əldə edilməsində mühüm rol oynayır, icmaların və marağı olan tərəflərin problemlərini əhatə edir və layihənin təsiri ilə bağlı məsələlərin həlli üçün potensial strategiyaların işlənilib hazırlanmasında kömək edir. BP layihə müddəti ərzində marağı olan tərəflərlə məsləhətləşmənin, onların iştirakının və açıqlamanın əhəmiyyətini tanıyır.

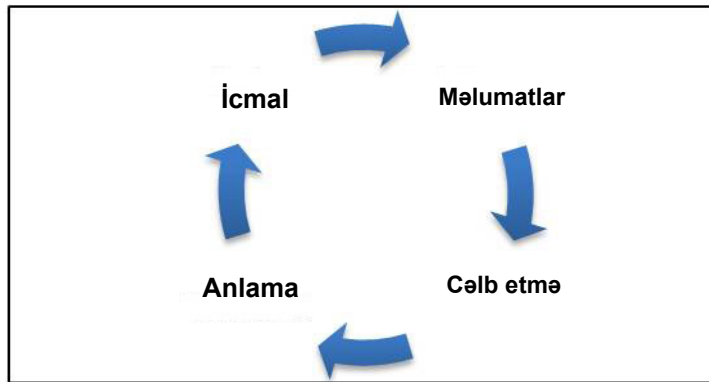
İştirakçılarla səmərəli məsləhətləşmə:

- Təsirə məruz qalmış icmaların və iştirakçıların problemlərini başa düşmək üçün əsas üsuldur
- Təsirli açıqlama iştirakçılara vaxtında, dəqiq və hərtərəfli məlumat verməklə səmərəli olur. Bu, iştirakçılar tərəfindən mümkün (həm müsbət, həm də mənfi) təsirlərin başa düşülməsini və onların layihə ilə əks əlaqəsini təmin edir.

İştirakçılarla məsləhətləşmənin məqsədləri aşağıdakılardır:

- **Məlumatlandırma:** CQBKG layihəsi, onun təsirləri və üstünlükləri və ƏMSSTQ prosesi barədə layihə iştirakçılarına vaxtında, dəqiq və münasib məlumat verilməsi. layihədə marağı olan tərəflər (iştirakçılar) dedikdə, yeraltı sərvətlərin sahibi olan ölkələr, nəzarət orqanları və layihənin təsir göstərdiyi icmalar başa düşülür (siyahısı Fəsil 9 (Məsləhətləşmə prosesi) və Əlavə C-də (İctimaiyyətlə Məsləhətləşmə və Açıqlama Planında) verilir.
- **Cəlb etmə:** layihə iştirakçılarına layihə barədə öz fikirlərini və problemlərini ifadə etmək imkanı verilməsi, layihənin və təsirlərin idarə edilməsində iştirakçıların geniş dəstəyinin təmin edilməsi.
- **Anlama:** CQBKG layihə qrupuna iştirakçıların problemlərinin və prioritetlərinin başa düşülməsinin asanlaşdırılması.
- **İcmal:** Əsaslı problemlərin və prioritetlərin CQBKG layihəsi ilə bağlı layihələndirmə, tikinti və istismar işlərinə daxil edilməsi.
- **Məlumatlandırma (əks əlaqə):** layihənin işlənməsi prosesində məsləhətləşmənin davam etməsi üçün layihə iştirakçıları və yerli icmalarla əks əlaqənin təmin edilməsi.

Bu dövrü proses Şəkil 3-2-də göstərilir.

Şəkil 3-2: Məsləhətləşmə və açıqlama prosesi

Məsləhətləşmə və açıqlama metodologiyaları ƏMSSTQ sənədinin aşağıdakı fəsillərində daha ətraflı müzakirə edilir:

- Fəsil 8, Sosial Baza; məsləhətləşmə zamanı iştirakçılar qaldırdığı sosial və iqtisadi məsələlərin ümumi təsvirini verir
- Fəsil 9, Məsləhətləşmə prosesi; CQBKG layihəsinin iş həcmələrinin təhlili/ ilk ƏMSSTQ mərhələsində aparılmış məsləhətləşmənin nəticələrinin təfərrüatı verilir
- Əlavə C, İctimaiyyətlə Məsləhətləşmə və Açıqlama Planı (İMAP); məlumat toplama, məsləhətləşmə üçün istifadə edilən metodika üzrə əlavə məlumat və hər məsələ üzrə iştirakçıların siyahısı verilir.

Məsləhətləşmə və açıqlama prosesi vacib və mürəkkəbdir. İştirakçıların problemlərini qeydə alıb sənədləşdirməkdən ötrü tədbir görülmüşdür. Həmçinin, BP-nin artıq başladığı işlərlə əlaqədar Azərbaycandakı maraqlı tərəflərlə böyük iş həcmində əlaqələndirilməsi ilə bağlı tədbir görülmüşdür. Layihənin ilkin mərhələsində dövlət orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) və elmi işçilərlə xüsusi görüşlər keçirilmişdir. Bundan başqa, layihənin təsir etdiyi icmalarda (LTEİ) xüsusi məsləhətləşmələr aparılmışdır. Bu layihədə LTEİ dedikdə, boru kəmərinə (o cümlədən bağlayıcı siyirtmələrdən və ərsinləmə stansiyalarından) və boru anbarı sahələrindən 2 km, inşaatçılar üçün düşərgələrdən 5 km, giriş yollarından 300 m aralıda yerləşən icmalar başa düşülür.

3.3.2 İştirakçıların müəyyən edilməsi

BP və ƏMSSTQ üzrə məsləhətçilər, CQBKG layihəsinin bir hissəsi olaraq, məsləhətləşməli iştirakçıları müəyyən etmək məqsədilə birgə iş aparmışlar. Bu, CQBK-nin tikintisi və istismarı müddətində əldə edilmiş keçmiş təcrübənin, Azərbaycan və CQBK ətrafında yerləşən icmalarla tanışlığın və dövlət orqanları, elmi əməkdaşlar və s. ilə məsləhətləşmələrin əsasında edilmişdir. Məqsəd, nəzərdə tutulan layihənin təsirinə məruz qala bilən və ya həmin layihədə marağı olan insanlara layihə barədə məlumat əldə etmək və öz fikir və problemlərini söyləmək imkanı verməkdən ibarətdir.

İştirakçılar aşağıdakı qruplardan seçilmişlər:

- layihə və ƏMSSTQ prosesi üçün siyasi baxımdan vacib olan dövlət, regional və yerli hakimiyyət orqanlarını əhatə edən idarələr
- Bakıda təmsil olunan milli, regional və beynəlxalq QHT-lər
- Elmi ictimaiyyət
- layihə təsir etdiyi şəhər və kəndlərin sakinləri, icma rəhbərləri, zəif qruplar və torpaq istifadəçiləri, yəni boru kəmərinə (o cümlədən bağlayıcı siyirtmələrdən və ərsinləmə stansiyalarından) və boru anbarı sahələrindən 2 km, inşaatçılar üçün düşərgələrdən 5 km, giriş yollarından 300 m aralıda yerləşən icmalar.

Məsləhətləşmə iştirakçılarının tam siyahısı Fəsil 9, Məsləhətləşmə prosesi və İctimai Məsləhətləşmə və İnformasiyanın təqdim olunması planı (İMİTOP/PCDP) (Əlavə C)-də verilir.

3.3.3 Məsləhətləşmələrin sənədləşdirilməsi

İctimaiyyətlə məsləhətləşmənin (açıq dinləmələrin) sənədləşdirilməsi ona görə vacibdir ki, ilkin məlumatlar toplanıb layihənin planlaşdırma prosesinə daxil edilir və məsləhət alanlar qaldırdıqları məsələlərin qeydiyyatını aparmağa imkan verir. Bütün iclaslar, o cümlədən iclasların tarixi, qaldırılmış maddi məsələlər, iştirakçılar və razılaşdırılmış tədbirlər protokollaşdırılmışdır. Məsləhətləşmələrin nəticələri iştirakçıların məlumat bazasına daxil edilmişdir. Müəyyən edilmiş potensial təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlərə dair razılaşdırılmış tədbirlər nəzərə alınacaq və (İdarəetmə və Monitoring adlı 13-cü Fəsildə müzakirə edildiyi kimi) layihənin öhdəliklər jurnalına köçürüləcək. İndiyədək aparılmış məsləhətləşmələrin nəticələri Məsləhətləşmə Prosesi adlı 9-cu Fəsildə verilir.

3.4 Yoxlama fazası

layihənin işlənmə konsepsiyasının ilk mərhələlərində əhəmiyyətli potensial təsirləri müəyyən etmək məqsədilə yoxlama aparılır. Bu potensial təsirlərin tez müəyyən edilməsi layihəyə əsas ətraf mühit və sosial sahəyə dair həssaslıqları və həmin həssaslıqlara layihənin potensial təsirlərini tez başa düşməyə imkan verir. Bu, layihənin həyata keçirilməsi müddəti və əməliyyatlar müddətində idarəetmə tələb edən potensial təsirlərin prioritetlərə görə siyahısı ilə nəticələnir. Yoxlamanın nəticələri təsirin qiymətləndirilməsinin həcmi bildirir. (Bölmə 3.5).

Yoxlamanın ilk mərhələdə keçirilməsi kəmiyyətlərin qeyri-dəqiq və ya yarımçıq ola biləcəyini göstərir. Lakin CQBKG layihəsi barəsində əvvəlki layihələrdən ətraf mühit və sosial sahəyə dair əsas məlumatlar olduğu yerdə (QİBK, CQBK və BTC ƏMSSTQ-lər, operativ məlumatlar, ətraf mühit və sosial monitoring) yerləşdiyi üçün yoxlamanın nəticələri etibarlı və mötəbər hesab edilmişdir.

CQBKG layihəsi üçün yoxlama BP şirkətinin Ətraf Mühitə və Sosial Məsələlər üzrə Qrupunun müəyyən etdiyi normalara (E&S GDP) uyğun olaraq aparılmışdır. Ətraf mühit və sosial sahə üzrə mütəxəssislər seminar təşkil etmiş, ətraf mühit və sosial məsələlər üzrə layihə, Gürcüstan və Azərbaycan əməliyyat qruplarının nümayəndələrini dəvət etmişlər. Araşdırma zamanı layihə işləri (tikinti və istismar) 25 əsas ətraf mühit və sosial göstərici üzrə qiymətləndirilmiş, hər potensial təsir (aşağı və yüksək) təsnif edilmişdir.

Yoxlama prosesinin nəticələri tikinti fazasında ƏMSSTQ iş həcmi təhlili üçün potensial təsiri olan və ilk növbədə diqqət yetirilməli olan bir neçə aşağıdakı sahələri göstərmişdir:

- Məşğulluq və iqtisadi imkanlar
- Mədəni irs
- İcmanın təhlükəsizliyi və narahatlıq
- İnfrastrukturun keyfiyyəti
- Yerli əhəlinin sağlamlığı
- İqtisadi səbəblərə görə köçmə
- Mühafizə edilən sahələr
- Mühafizə edilən və ya Nəslə kəsilmə təhlükəsi olan növlər
- Ətraf mühit baxımından həssas sahələr (kəsişmə yerlərindəki bəzi çaylar)
- Qrunt və şirin su ehtiyatları.

3.5 İş həcmnin təhlili mərhələsi

ƏMSSTQ prosesində vacib olan ilkin mərhələ əsas məsələlərin təhlilidir. ƏMSSTQ çoxfunksiyalı araşdırma və onun hər hansı layihədə müvəffəqiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yetirilməli olan ətraf mühitə və sosial-iqtisadi sahəyə dair əsas məsələlərin ilk mərhələdə müəyyən etmək qabiliyyətindən asılıdır. İş həcmnin təhlili vacib məsələlərin, o cümlədən ətraf mühit və sosial məsələlərin müəyyən edilməsi prosesidir, ƏMSSTQ-nin texniki şərtlərini müəyyən etməkdir. İş həcmnin təhlili ilə bağlı ƏMSSTQ-də, hər şeydən başqa, həll edilməli bəzi və ya bütün məsələlər müəyyən edilmişdir:

- Qiymətləndirməli olan təsirləri müəyyən etmək, layihəni dəstəkləyənlərin, marağı olan tərəflərin və nəzarət orqanlarının verdiyi qərarlara qarşı kritik münasibət göstərənlərə xüsusi diqqət yetirmək
- Yoxlanmalı alternativ variantları, məsələn marşrut, layihənin həlli yolu, tikinti metodları və təsirlərin azaldılması kimi variantları qiymətləndirmək üçün Xüsusi diqqət tələb edən əsas aspektlər.

CQBK layihəsi istismarda olan mövcud boru kəmərinin genişləndirilməsinə aid olduğu üçün əsas ətraf mühit və sosial şərtlər başa düşüləndir. İş həcmnin təhlilinin bir hissəsi mövcud əsas məlumatlarda ciddi boşluqların olub-olmamasını nəzərdən keçirmək və tələb olunduğu halda, diqqəti həmin boşluqların ilkin məlumatlarla doldurulmasına yönəltməkdir.

İş həcmnin təhlili prosesinin ayrılmaz və zəruri hissəsi xüsusi olaraq layihə ilə bağlı aparılmış iştirakçılarla məsləhətləşmədir (nəticələri Fəsil 9, İMITOP və Əlavə C-də verilir). Məsləhətləşmələr ƏMSSTQ prosesi çərçivəsində aparılmış və ƏMSSTQ prosesindən ayrılmamışdır. Mövcud CQBK, BTC və QİBK əməliyyatları ilə əlaqədar BP şirkətinin Azərbaycanda maraqlı tərəflərin cəlb edilməsi üzrə proqramı var və CQBK ilə bağlı məsləhətləşmə həm bu proqramın genişləndirilməsi, həm də PAC çərçivəsində konkret icmalara olan təsirlərlə bağlı aparılmışdır. Əsas dövlət qurumları ilə məsləhətləşmə ƏMSSTQ prosesinin ilk mərhələsində daha sonra isə QHT, elmi ictimaiyyət və PAC-lərlə aparılmışdır. İştirakçılardan alınan məlumatlar ƏMSSTQ-nə daxil edilmişdir.

Azərbaycanda həyata keçirilmiş əvvəlki layihələrdə əldə edilmiş məlumat və biliklərin istifadəsini maksimuma çatdırmaq məqsədilə müxtəlif layihə qrupları ilə məsləhətləşmə aparılmışdır.

ƏMSSTQ qrupunu məlumatlandırmaq və əsas problemləri müəyyən etmək məqsədilə ƏMSSTQ vasitəsilə maraqlı tərəflərlə daimi görüşlər keçirilirdi. Bu iş Fəsil 9-da təsvir edildiyi kimi, CQBK layihəsinin layihələndirmə, tikinti və istismar mərhələlərində davam etdiriləcək.

Yuxarıda qeyd edilən iş həcmnin təhlilinin ƏMSSTQ prosesində ayrıca bir addım kimi təsvir edildiyinə baxmayaraq iş həcmnin təhlili faktiki olaraq daimi və təkrar olunan prosesdir. İş həcmnin təhlilinin dinamik və inkişaf edən proses kimi tətbiqi ƏMSSTQ prosesinə yeni məlumatlardan, dəyişikliklərdən və ya əsas məlumatların toplanmasından, məsləhətləşmədən və layihələşdirmədən irəli gələn layihəyə düzəlişlərə cavab verməyə imkan verir.

3.6 Layihənin işlənməsi və variantların qiymətləndirilməsi

CQBK boru kəməri layihəsinin marşrutunu, uzunluğunu, diametrini və layihənin digər aspektlərini razılaşdırmadan əvvəl rəqabətli alternativlər müəyyən edilmişdir ki, real əsas layihə variantını işləmək mümkün olsun. Lakin layihənin işlənməsi təkrarlanan prosesdir və layihə daima dəyişir, ƏMSSTQ prosesindən əldə edilmiş informasiya, o cümlədən yeni informasiyalar daxil olduqca nəzərə alınaraq öz əksini tapır.

Yeni məlumat daxil olduqca potensial təsirlərin statusuna yenidən baxılır və müvafiq düzəlişlər edilir. Bu kimi təkrarlama mərhələsi layihənin ümumi təsirinin azaldılmasına

kömək edir. Bu prosesə dəstək vermək məqsədilə ƏMSSTQ qrupu layihələndiricilərlə və ƏMSSTQ personalı ilə sıx əlaqədə layihə-konstruktor bürolarında çalışmışdır.

Layihənin işlənməsi zamanı qiymətləndirilmiş alternativ variantların, o cümlədən "işlənməmə" variantının sosial sahəyə və ətraf mühitə təsirlərinin tam müzakirəsi Fəsil 4-də verilir.

3.7 Qanunvericiliyin icmalı

Bu layihənin hüquqi, siyasi və inzibati bazasının icmalı Fəsil 6-da təsvir edilir. Bu icmalda CQBK layihəsinə dair sosial və ətraf mühit tələbləri və siyasətlərinə aşağıdakı səviyyələrdə baxılır:

- CQBK Tranzit əraziyə malik ölkənin hökuməti ilə saziş (TƏMÖHS), o cümlədən:
  - Qaz boru kəmərləri sənayesində qabaqcıl standartlar və texnologiyalar
  - Dünya Bankının standartları və digər beynəlxalq standartlar, məsələn Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının standartları
- Azərbaycanın ratifikasiya etdiyi, qoşulduğu və ya imzaladığı beynəlxalq və regional konvensiyalar (bax: Fəsil 6)
- BP şirkətinin siyasət və idarəetmə sistemləri.

Hüquqi və strateji bazanın başa düşülməsi mövcud ətraf mühit və sosial təlimat və tövsiyələrlə, eləcə də, BP-nin ətraf mühit, sosial, etik və iş siyasət və standartları ilə müqayisədə CQBK layihəsinin qiymətləndirilməsini maksimal dərəcədə təmin edir.

3.8 İlk məlumat bazasının yaradılması

CQBK layihəsi üçün iş həcmnin təhlili ƏMSSTQ-ni yerinə yetirmək üçün zəruri olan əsas məlumatlardakı boşluqları müəyyən etmək məqsədilə əldə olan ətraf mühit və sosial-iqtisadi məlumat mənbələrinin icmalını əhatə edirdi. CQBK və BTC layihələrinin ilk ƏMSSTQ-ləri (2002) və bu günə mövcud CQBK və BTC əməliyyatlarının monitorinq nəticələri nəzərdən keçirilmişdir. Bunlar hamısı qiymətli əsas məlumat mənbəyidir. Boşluqların təhlili imkan verdi ki artıq görülmüş işlər layihədə təkrarlanmasın və layihə sahəsindən məqsədli, yeni əsas məlumatların toplanması maksimallaşdırılsın.

İş həcmnin təhlilinin nəticələri göstərdi ki CQBKG layihəsi üçün müəyyən əsas məsələlərin əlavə araşdırılması tələb olunur və layihə üçün bəzi mövcud məlumatlar yetərli deyildi, köhnəlmişdi (ilk CQBK ƏMSSTQ məlumatları 2001-ci ildə toplanmışdır) və əlavə məlumat tələb edirdi. Buna görə, CQBKG ƏMSSTQ üçün aparılmış ətraflı bazis tədqiqatları aşağıdakılar idi:

- Nəzərdə tutulan boru kəməri marşrutunun və ərsinləmə stansiyasının yerində botaniki və zooloji araşdırmalar; CQBKG-nin BTC/CQBK-dən ayrıldığı yerlərə xüsusi diqqət yetirməklə çay kəsişmələrinin tipik nümunəsi və əsas məlumatlarda olan boşluqların müəyyən edildiyi yerlər
- CQBKG marşrutunun kəsişdiyi tipik çaylardan birində balıqların tədqiqatı
- Tikinti zamanı gözlənilməz tapıntılar aşkar edildiyi yerlərdə, yenidən planlaşdırılmış seksiyalarda, bağlayıcı siyirtmələrdə, ərsinləmə stansiyalarında, inşaatçılar üçün düşərgələrdə və boru anbarı sahələrində mədəni irsin tədqiqatı
- Boru kəməri marşrutunda, bağlayıcı siyirtmələrdə və ərsinləmə stansiyalarında, inşaatçılar üçün düşərgələrdə və boru anbarı sahələrində torpaq çirklənməsinin tədqiqatı
- Boru kəməri marşrutunda, bağlayıcı siyirtmələrdə və ərsinləmə stansiyalarında, inşaatçılar üçün düşərgələrdə və boru anbarı sahələrində torpaq-qrunt tədqiqatları

- Sosial-iqtisadi araşdırmalar, o cümlədən aşağıdakı məlumatların toplanması:
  - Dövlət, regional və layihə/icma səviyyələrində əsas məlumatlar
  - PAC-lərdə mövcud sağlamlıq məsələlərinə və şəraitə dair əsas məlumatlar
  - PAC-lərdə ev təsərrüfatları istifadə etdikləri torpaq sahələrinə dair məlumatlar
- Giriş yolları boyunca əsas nöqtələrdə yol hərəkətinin tədqiqatı
- Layihə ilə bağlı icmalarla məsləhətləşmə
- Geoloji təhlükələrin, o cümlədən eroziyaya həssaslığın təsnifatı
- Səth sularının keyfiyyəti, o cümlədən mühüm su axınları kəsişmələrində nümunə götürmə
- CQBKG marşrutu BTC/CQBK marşrutundan əhəmiyyətli dərəcədə uzaqlaşdığı yerdə landşaft və vizual tədqiqatlar
- Topoqrafik planaalma.

CQBK-nə dair əsas məlumat (yeni 2007-2011-ci illərdə aparılmış biobərpa, landşaft və vizual araşdırmalardan) CQBKG təbii şəraitdə aparılmış sahə işləri ilə tamamlanmışdır. Bu işə yerli və xarici mütəxəssislər cəlb olunmuşdur.

Fiziki, bioloji mühit və mədəni irs barədə ətraf mühit və sosial baza hesabatının icmalı Fəsil 7-də, sosial-iqtisadi şəraitin icmalı isə Fəsil 8-də verilir. Ətraf mühitin ilk vəziyyətinin araşdırılmasına dair daha ətraflı məlumat, yeni geologiya, geomorfologiya və geoloji təhlükələr, qruntlar və torpaqların vəziyyəti, landşaft və vizual, səth suyu, qrunut suyu, ekologiya, iqlim və havanın keyfiyyəti, səs-küy, mədəni irs, yol hərəkəti, sosial-iqtisadi və sanitariya şəraitləri bu layihə üçün hazırlanmış Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə dair Əsas Hesabatda (ƏMSSƏS/ESBR) verilir.

3.9 Təsirin qiymətləndirilməsi metodologiyası

CQBKG layihəsinin fiziki, bioloji və sosial-iqtisadi mühitə təsiri aşağıda təsvir edilən metodikanın tətbiqi vasitəsilə qiymətləndirilmişdir. 3.1 Bölməsində qeyd edildiyi kimi, qərara gəlmişlər ki, təsirin qiymətləndirilməsində CQBK ƏMSSTQ (2002) üçün müəyyən edilmiş metodika ilə müqayisədə daha müasir yanaşma tətbiq ediləcək.

ƏMSSTQ-nin şəffaflığını maksimuma çatdırmaq məqsədilə bu bölmədə hər təsir növü üçün təsirlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi meyarları müəyyən edilmişdir. Bu meyarlarda layihə ilə bağlı aşağıdakı məqamlar nəzərə alınmışdır:

- Layihə, məsələn havanın, suyun və ya qrunutun keyfiyyəti, səs-küy səviyyələri kimi standartları aşacaq yoxsa həmin aşma problemini artıracaq
- Mühafizə olunan sahələrə və ya obyektlərə və ya maddi resurslara: qoruq yerlərinə, nadir və ya mühafizə olunan növlərə, landşaft qoruqlarına, tarixi-mədəniyyət obyektlərinə, həyat fəaliyyətinə, vacib su təchizatı mənbələrinə və digər əsas ekosistem xidmətlərinə (yeni insanların ekosistemdən faydalanmasına) təsirin olub olmayacağı
- Şirkət müəyyən etdiyi siyasət/normalara uyğun olub olmayacağı.

3.9.1 Təsirlərin müəyyən edilməsi

Təsirin qiymətləndirilməsi prosesi ilk öncə layihə işlərinin və layihə fazalarında hər fəaliyyət növünün ətraf mühitə və sosial sahəyə potensial təsirlərinin müəyyən edilməsini əhatə edir. Layihə ilə bağlı işlərə inşaat meydançasında hazırlıq işləri, tikinti, bərpa, istismar və istismardan çıxarma kimi işlər ola bilər. Bu işlərə planlaşdırılmış gündəlik işlər; planlaşdırılmış, lakin gündəlik olmayan işlər; və planlaşdırılmamış və ya təsadüfi işlər də daxil ola bilər.

Bu ƏMSSTQ-də təsir dedikdə, "hər hansı təşkilatın fəaliyyəti, məhsulu və ya xidməti nəticəsində fiziki, bioloji və ya sosial mühitdə mənfi və ya müsbət, tam və ya natamam dəyişiklik" başa düşülür. Təsir layihənin hər hansı və ya bütün işlərinin nəticəsində ola bilər.

Layihə işləri ətraf mühit və ya sosial reseptorlara təsir göstərən problemlər törədə bilər. Cədvəl 3-1-də iş, problem və potensial təsir mənbəyi arasında əlaqələr göstərilir. CQBKG layihəsi ilə bağlı bütün işlər və əlaqədar məsələlər müəyyən edilmişdir. Ümumi layihə məsələləri və potensial təsirlər, marşrut və ya obyektə bağlı problemlər və potensial təsirlər Əlavə B-də cədvəl şəklində verilir.

Cədvəl 3-1: Problemlər–Reseptorlar–Təsirlər Nümunəsi

Problem		Reseptor	Potensial Təsirlər
A1	Toz əmələ gəlməsi, xüsusilə, avtomobillərin hərəkətindən və qazılıb çıxardılmış materialların saxlanması	İnsanlar	Nəfəs problemləri Narahatlıq, yəni yuyulmuş paltar və pəncərələrin üzərində toz
		Canlı təbiət	Heyvanlarda nəfəs problemləri (arılardan başqa)
		Yaşamaq üçün vasitələr	Arılara ziyan Zəif fotosintez və bunun nəticəsində taxıl məhsuldarlığında azalma

Müxtəlif təsirlər baş verə bilər. Bu ƏMSSTQ sənədində aşağıdakı təsirlər müəyyən edilir və nəzərdən keçirilir:

- Mənfi – çıxış nöqtəsindən mənfi dəyişiklik təqdim edən və ya yeni, arzu edilməz faktor əlavə edən təsir
- Müsbət və ya faydalı – ilk məlumatları təkmilləşdirən və ya arzu edilən amil əlavə edən təsir
- Birbaşa (və ya əsas) – layihə ilə bağlı planlaşdırılmış fəaliyyət və qəbul edən mühit arasında (məsələn boru kəməri dəhlizinin zəbt edilməsi və əvvəllər mövcud olmuş yaşayış yerləri arasında) olan birbaşa qarşılıqlı əlaqələrin təsirləri
- İkinci dərəcəli – layihə və mühit arasındakı əsas qarşılıqlı əlaqələrdən sonra mühit daxilində qarşılıqlı əlaqələr nəticəsində təsirlər (məsələn yaşayış mühitinin qismən itirilməsi daha geniş ərazidə növlərin populyasiyasının həyat qabiliyyətinə təsir göstərir)
- Dolayısı – səbəbi layihə olan digər fəaliyyətlərin təsirləri (məsələn artan yol hərəkətinə xidmət məqsədilə yaradılmış yeni biznes fəaliyyəti)
- Transsərhəd – dövlət sərhədi boyunca və ya sərhədi aşan təsirlər
- Birgə – ətraf mühit və ya sosial sahə üzrə eyni resurslara və ya reseptorlara təsir edən eyni və ya başqa layihələrin başqa təsirlərlə birgə təsirləri. Hazırkı ƏMSSTQ sənədində aşağıdakı birgə təsir növləri müzakirə edilir:
  - Əlavə – gələcək fəaliyyətlərin kombinasiya edilmiş və ya artan effektlərinin mümkün təsirləri (yəni hazırda planlaşdırılan və əsas plana daxil olmayan işləmələr)
  - Qarşılıqlı/birləşmiş təsir – eyni ətraf mühit və ya sosial-iqtisadi cəhətlərə təsir göstərə bilən layihənin müxtəlif tipli təsirləri. Məsələn tikinti işləri zamanı həm səs-küyün, həm də tozun təsirinə məruz qalan həssas reseptorlar potensial olaraq birləşmiş təsirləri ayrılıqda olan təsirlərdən daha çox hiss edə bilər
- Qısamüddətli – qısa müddətə proqnozlaşdırılan, lakin fəaliyyət başa çatandan sonra kəsilən (məsələn boru kəmərinin tikintisi zamanı) və ya təsirlərin azaldılması/bərpası

tədbirləri və təbii bərpa nəticəsində (məsələn tikinti zamanı müvəqqəti səriştəsiz işçi qüvvəsi cəlb olunanda) təsirlər

- Uzunmüddətli – uzun müddət ərzində davam edən (məsələn boru kəməri əməliyyatları zamanı KS-nə (Kəmər Sahəsinə) və geri hərəkət edən nəzarət maşınları səbəbindən narahatlıq) və layihədə əməliyyatlar dayandırılanda kəsilən təsirlər. Buraya uzun müddət ərzində baş verə bilən qeyri-müntəzəm və ya təkrarlanan təsirlər daxildir (məsələn boru kəmərinin təftişi zamanı mövcud yolların istifadəsi səbəbindən növlərin mövsümi narahatlığı)
- Daimi – layihənin işlənməsi zamanı baş verən və təsirə məruz qalmış reseptorda və ya resursda layihə müddətindən xeyli uzun sürən davamlı dəyişikliyə gətirib çıxaran təsirlər (məsələn zədələnmiş mədəniyyət abidələri və ya yaşlı ağacların itkisi)
- Təsadüfi – layihədə təsadüfi (planlaşdırılmamış) hadisələr (məsələn maşınların yanacaqqla doldurulması zamanı yanacaq tökülməsi) və ya layihəyə təsir edən xarici mühitdə (məsələn torpaq sürüşməsi) nəticəsində baş verən təsirlər. Belə hallarda, baş verə biləcək hadisənin mümkünlüyü nəzərdən keçirilir.

3.9.2 Potensial təsirlərin azaldılması

Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər yoxlanış zamanı aşkar edilmiş və sonradan təsirin qiymətləndirilməsi zamanı daha ətraflı təhlil edilmiş təsirin qarşısının alınması, aradan qaldırılması, azaldılması və ya kompensasiyası üçün istifadə və ya təklif edilmiş tədbirlər və ya sistemlərdir. Bəzi hallarda, təsirlərin azaldılması layihənin özündə nəzərdə tutulur; bəzi hallarda isə təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər layihənin layihələndirməsi, tikintisi və istismarı zamanı yerinə yetirmək üçün ƏMSSTQ prosesində müəyyən edilmişdir. Buna görə, ƏMSSTQ prosesi ciddi təsirlərin baş verə biləcəyi yerlərin, daha sonra isə texniki və maliyyə cəhətdən həmin təsirlərin azaldılmasının əsaslı və səmərəli yolunun müəyyən edilməsini əhatə edir. Sonra bu tədbirlər təsirlərin azaldılması üzrə əhatəli seminarla layihə qrupu ilə razılaşdırılır və bütün razılaşdırılmış tədbirlər ƏMSSTQ sənədinə daxil edilir. Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər layihənin Öhdəliklər Siyahısına açıq, birmənalı şəkildə daxil edilir. Hazırkı ƏMSSTQ sənədində Öhdəliklər Siyahısı layihədə təklif edilməli təsirlərin azaldılması üzrə bütün tədbirlərin rəsmi mənbəyidir.

Təsirlərin azaldılması CQBKG layihəsinin layihələndirmə prosesinin ayrılmaz hissəsi olmuş və tikinti və istismar mərhələlərində davam etdiriləcək. Ciddi təsirlər müəyyən edildiyi hallarda, təsirlərin azaldılması üzrə aşağıdakı variantlar iyerarxiyası tədqiq edilmişdir:

- Mənbədə ləğv etmək – təsir mənbəyinin ləğv edilməsi
- Mənbədə azaltmaq – təsir mənbəyinin azaldılması
- Zəiflətmək – mənbə və reseptor arasında təsirin zəiflədilməsi
- Reseptorda azaltmaq – reseptorda təsirin azaldılması
- Əlac – zərər dəyəndən sonra onun yerinin doldurulması
- Əvəzini ödəmək – dəyərə bərabər məhsul və ya başqa resursla əvəz etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, kompensasiya və ya əvəzini ödəmə avtomatik olaraq təsiri “məqbul” edir və ya, iyerarxiyada göstərildiyi kimi, təsirlərin azaldılmasının başqa formalarının nəzərdən keçirilməsi zərurətini doğruldur.

Müsbət təsirlərin gücləndirilməsi və ya müsbət təsirlər üçün imkanların yaradılması nümunələri aşağıdakılar ola bilər:

- Yerli icmalarda səriştəsiz işçi qüvvəsinin işə götürülməsinə üstünlük vermə
- Yerli təchizatçıların xidmətindən istifadə edilməsinə üstünlük vermə.

Qeyd etmək vacibdir ki, təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər, Şəkil 3-1-də göstərildiyi kimi, təkrarlanan prosesdir və çox hallarda, bütün əsaslı tədbirlər görüldəndən sonra bir neçə

təkrarlanmadan sonra qalıq təsirlər qalır. Təsir mümkün qədər zəif olmayınca təkrarlanma prosesi davam edəcək.

CQBKG layihəsi üçün təsirlərin azaldılması üzrə artıq görülmüş və ya təklif edilmiş tədbirlər Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirlər və Onların Azaldılması üzrə Tədbirlər adlı 10-cu Fəsilə və Təhlükənin Təhlili və Riskin qiymətləndirilməsi adlı Fəsil 12-də müzakirə edilir və Öhdəliklər Siyahısında ifadə edilir. Qısa şəkildə, bu tədbirlər aşağıdakılardır:

- Əvvəlki KS ilə üst-üstə gəlməsi üçün CQBKG-nin yeni seksiyasının BTC və CQBK boru kəmərlərinə mümkün qədər yaxın düzülməsi
- Layihəyə daxil edilmiş tədbirlər (məsələn boru kəməri və yaşayış məntəqələri arasında təhlükəsiz məsafənin təmin edilməsi)
- Yeni bağlayıcı siyirtmələrin mövcud obyektlərə yaxın yerləşdirilməsi
- ƏMSSTQ prosesində texniki məsələlərin həlli (məsələn su axınlarının həssas kəsişmə yerlərində boruların daha dərin basdırılması)
- Qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilməsində alternativ proseslər və metodlar (məsələn materialların daşınması metodu, çay keçmə metodları)
- Tikinti və istismar işlərinə nəzarət metodları (məsələn icazə verilən zonalardan kənarda iş aparılmasına yol verməmək üçün podratçıdan iş sahələrini nişanlamaq tələbi)
- Konservasiyanın idarə edilməsi (məsələn tikinti obyektlərindən həssas fauna növlərini uzaqlaşdırmaq məqsədilə təmizləmədən əvvəl tədqiqat)
- İdarəetmə sistemləri (məsələn layihəyə aid ətraf mühit, sosial, sağlamlıq və təhlükəsizlik üçün riskləri idarə etmək məqsədilə işlənmiş və həyata keçirilmiş kompleks siyasət, prosedur sistemləri və sahə üzrə standartlar)
- Təsirlərin idarə edilməsi və onların azaldılması üzrə tədbirlərin tətbiq edilməsi məqsədilə siyasət və prosedurların işlənməsi (məsələn torpaq/dolanışiq üçün kompensasiya planları)
- İş vaxtına olan məhdudiyyətlər (məsələn adətən gecə saatlarında kəndlərin yaxınlığında tikinti işləri aparılmır).

3.9.3 Qalıq təsirləri və əhəmiyyət dərəcəsinin müəyyən edilməsi

Təsirləri mümkün qədər minimallaşdıran tədbirlər görüldükdən sonra qalan bütün təsirlər qalıq təsiri hesab edilir. Qalıq təsirin əhəmiyyət dərəcəsi aşağıdakıların kombinasiyası kimi qiymətləndirilir:

- Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı
- Təsirin gücü.

Təsirin əhəmiyyətini qiymətləndirmək, reseptorun əhəmiyyətini/həssaslığını və potensial təsirin gücünü müəyyən etməkdən ötrü bu layihə üçün xüsusi cədvəllər işlənib hazırlanmışdır. Həmin cədvəllər aşağıdakı bölmədə verilir. Cədvəllərdə bir neçə fikir öz əksini tapmışdır, məsələn təsirlərin zaman və məkanda ilk vəziyyətə qayıtma qabiliyyəti, birbaşa və dolaylı təsirlər, emissiya və ya ətraf mühit temperaturuna dair tətbiq edilən beynəlxalq standartlar və hüquqi və ya siyasi məhdudiyyətlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, əhəmiyyət cədvəllərində təsvir edilən qanunlar, təlimatlar və standartlar təsirin əhəmiyyətini qiymətləndirmək üçün verilən arayışdır, layihəyə dair hüquqi tələblər isə Siyasət, Qanuni və İnzibati Baza adlı 6-cı Fəsilə verilir. Bundan başqa, istinad edilən standartların və qanunların TƏMÖHS-də göstərilən ətraf mühit və sosial standartlara uyğun olması heç də vacib deyil.

Əhəmiyyət dərəcəsi dörd kateqoriyaya bölünür: yüksək, orta və aşağı mənfi və əlverişli. Bu təsnifat ətraf mühit və sosial qalıq təsirlərinə aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu, nisbi qiymətləndirmədir və aşağı dərəcədən yüksək mənfiyədək qalıq təsirlərin əhəmiyyətinin

nəticələri təsirlərin nisbi gücünün keyfiyyətə müəyyən etmək üçün nisbi şkaladır. Təsirlərin azaldılması üçün təklif edilən tədbirlərin tətbiqindən əvvəl və sonra təsirlərin əhəmiyyət dərəcəsinin qiymətləndirilməsi metodu aşağıdakı bölmələrdə müzakirə edilir.

Müxtəlif təbii və sosial-iqtisadi mühitələrdə qalıq təsirləri müqayisə etmək çətindir. Təsirin qiymətləndirilməsi prosesində elmi sübutlar, eləcə də, oxşar fəaliyyətlərin müşahidəsinə əsaslanan proqnozlar istifadə edilmişdir. Mümkün olmadığı hallarda, təsirin təsviri üçün layihəyə və ƏMSSTQ qrupunun geniş təcrübə və biliyinə əsaslanan rəylərə müraciət edilmişdir.

3.9.4   Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı

Layihə üçün reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı onun yerli, regional, dövlət və ya beynəlxalq səviyyədə təyinatını, onun yerli və ya daha geniş ictimaiyyət üçün əhəmiyyətini, onun ekosistemdə funksiyasını və ya onun iqtisadi dəyərini nəzərə alaraq müəyyən edilmişdir. İnsan reseptorlarının, məsələn ailənin, icmanın və ya daha geniş sosial qrupun həssaslığının qiymətləndirilməsində onların dəyişikliyə reaksiyası və təsirin nəticələrinə uyğunlaşmaq və onları idarə etmək qabiliyyəti nəzərə alınmışdır.

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı mövzular üzrə çoxsəviyyəli A-E şkalası ilə müəyyən edilmişdir (Bölmə 3.9.6-dakı cədvəldə göstərilənlər əsasında) (A= çox zəif; B=zəif; C=orta; D=yüksək; E=çox yüksək).

3.9.5   Potensial təsirin gücü

“Güc” termini proqnozlaşdırılmış təsirin bütün ölçülərini əhatə etmək üçün istifadə edilir, o cümlədən;

- Dəyişikliyin xarakteri (nəyə və necə təsir edilib)
- Təsirin ölçüsü, miqyası və ya intensivliyi
- Təsirin coğrafi əhatəsi və bölüşdürülməsi
- Təsirin sürətliliyi, tezliyi və ilk vəziyyətinə qayıtma qabiliyyəti.

Bölmə 3.9.6-da sadalanan hər mövzu üzrə layihə üçün müəyyən edilmiş cədvəllər işlənib hazırlanmışdır. Təsirin gücü 1-5 səviyyəli şkala ilə müəyyən edilmişdir (1=çox zəif; 2=zəif; 3=orta; 4=yüksək; 5=çox yüksək). Cədvəllər Bölmə 3.9.6-da verilir.

Müxtəlif məsələləri əhatə etmək üçün təsirin hər səviyyəsi üçün bir sıra meyarlar müəyyən edilmişdir. Təsir meyarlarına bir səviyyədən çox səviyyələrdə cavab verdiyi hallarda, o, ən yüksək səviyyəli kimi təsnif edilir; təsir həm orta, həm də böyük kateqoriyaların meyarlarına cavab verirsə, o, böyük kimi təsnif edilir. Hər səviyyədə bir neçə meyar çoxlu parametrləri əhatə edir (məsələn yaşayış yerləri və növlər ekologiya cədvəlində verilir); buna görə, təsir hər kateqoriyadakı meyarlardan birinin tələblərinə cavab verməlidir ki, ona bu qiymət verilsin.

Təsadüfi neft sızmaları və ya planlaşdırılmamış hadisələr üçün meyarların işlənməsində (məsələn ərsinləmə qurğusundan və ya bağlayıcı siyirtmələr blokundan qaz atılmaları) bilavasitə təmas sahələri, lokallaşdırılmış və geniş sahələri əhatə edən zərərər arasında fərq qoyulmuşdur. Bu zonaların həddlərini müəyyən etmək üçün heç bir müəyyən qayda yoxdur, lakin bilavasitə təmas sahəsi neft dağıldığı bilavasitə sahədir və bu o deməkdir ki, neft bu sahədə yığılmalıdır. Lokallaşdırılmış dedikdə, dağıldığı sahədən kənar sahədəki neft başa düşülür. Lakin dağılmış neft iş sahəsinə yığılır (məsələn BP-nin nəzarətində olan sahəyə). Geniş sahələri əhatə edən sızmalar onu bildirir ki, neft iş sahəsindən kənara ona görə dağılmışdır ki, onu su axını aparmışdır, ya da neft yeraltı sulara nüfuz etmişdir.

Mədəni irsin və sosial-iqtisadi sahəyə təsir gücünün meyarların qiymətləndirilməsində cədvəllərə “faydalı” səviyyə əlavə edilmişdir ki, layihənin bu mövzudan olan sahələrinə əlverişli təsirlər nəzərə alınsın.

3.9.6 Təsirlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi cədvəlləri

Bu bölmədə təsirlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün ƏMSSTQ-də istifadə edilən mövzular əsasında qurulmuş cədvəllər təqdim edilir. Hər mövzunun bir-biri ilə əlaqəli iki cədvəli var. Bir cədvəldə reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı, digər cədvəldə isə təsirin gücü göstərilir. Cədvəllər təsirlərin qiymətləndirilməsi və hər mövzu üçün meyarların müəyyən edilməsi üçün tətbiq edilmiş yanaşmanı izah edən mətnlə müşayiət edilir. Mövzular üçün işlənmiş reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı Cədvəl 3-2-də təsvir edilmişdir.

Cədvəl 3-2: Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı və təsirin gücü mövzusu

Əhəmiyyətlik/Həssaslıq	Güc
Torpaq və qrun t şəraiti	Torpaq və qrun t şəraiti
Landşaft və vizual təsir	Landşaft və vizual təsir
Səth suları	Səth suları
Qrun t suları	Qrun t suları
Ekologiya	Ekologiya
Havanın keyfiyyəti	Havanın keyfiyyəti
Səs-küy	Səs-küy
Vibrasiya	Vibrasiya
Mədəni irs	Mədəni irs
Sosial məsələlər	- Torpaq əldə edilməsi - İqtisadiyyat, məşğulluq, səriştə və dolanışiq - İnfrastruktur və xidmətlər
Yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələri.	Yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələri.

Buna əlavə olaraq, layihə ƏMSSTQ ilə sıx əməkdaşlıqla işlənmiş sağlamlığa təsirin qiymətləndirilməsini (STQ) paralel şəkildə həyata keçirdi. Cədvəl sağlamlığa dəyən təsirlərin müəyyən edilməsi və sağlamlıq üçün ümumi riski müəyyən etmək üçün baş verən təsirin mümkünlüyünə (ehtimal edilməsi) əsaslanmış STQ metodologiyasının xülasəsini təqdim edir.

3.9.6.1 Torpaq və qrun t şəraiti

Aşağıdakı cədvəllərdə (Cədvəl 3-3 və Cədvəl 3-4) boru kəmərinin torpaq məhsuldarlığına, eroziyasına və stabilliyinə potensial təsiri nəzərdən keçirilir. Cədvəllərə, həmçinin neft sızmalarının və ya digər təsadüfi hadisələrin torpaq şəraitinə təsirlərinin qiymətləndirilməsi meyarları daxildir.

Cədvəl 3-3: Reseptorların Torpaq və Yer şəraitlərinə olan təsirlərə Əhəmiyyəti/Həssaslığı

Reseptorun Əhəmiyyəti/Həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	İstifadə edilməyən torpaq.
Zəif	B	Sərbəst dolaşan heyvanların otlaması üçün istifadə edilən torpaq Sənaye məqsədli torpaq
Orta	C	Dənli bitkilər üçün istifadə edilən kənd təsərrüfatı torpaqları Daimi otlaq və ya növbəli otlaq sistemi üçün istifadə edilən torpaq
Yüksək	D	Bostançılıq, meyvə və ya digər yüksək dəyərli bitkilər üçün istifadə edilən torpaq Sahələr milli səviyyədə geoloji və ya ekoloji baxımdan dəyərləndirilmiş və ya mühafizə üçün

Reseptorun Əhəmiyyəti/Həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
		nəzərdə tutulmuşdur Torpaqlar 1 ildə 5-10te sürətli yol verilən orta torpaq itkisindən nəzərə cəpacaq dərəcədə az yaranma sürətinə malikdir - 1 çünki onlar hətta bərpa edildikdə də eroziyaya həssasdır
Çox yüksək	E	Evlər və ya icmalar layihə ilə əlaqədar eroziyanın və ya torpağın hərəkətinin təsirinə məruz qalacaq dərəcədə yaxındır Sahələr beynəlxalq səviyyədə geoloji və ya ekoloji baxımdan mühafizə üçün beynəlxalq əhəmiyyətə malikdir/mühafizə üçün nəzərdə tutulmuşdur

Cədvəl 3-4: Torpaqlara və qrun t şəraitlərinə proqnozlaşdırılan təsir güclərinin təsnifatı

Güc	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	1	Torpaq və qrun t şəraitinə heç bir aşkar edilə bilən təsir yoxdur Yalnız yanaşı sahəyə zərər vuran və bir neçə gün ərzində və ya bir ay müddətində bərpa oluna bilən neft sızması və ya təsadüfi hadisə, yəni tam bərpaya təxirəsalınmaz təmizləmə əməliyyatları nəticəsində nail olmaq olar.
Zəif	2	Məhsuldarlığın bir qədər azalması bərpa işlərindən sonra altı ayadək davam edə bilər. Tikinti işlərindən sonra çökək yerlərdə su üç aydan az qalır. Torpaq sürüşməsi Yanaşı sahəyə və ya lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı ay vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Orta	3	Bərpadan sonra 6-12 ay arasında davam edən məhsuldarlığın bir qədər azalması proqnozlaşdırılır Tikinti işlərindən sonra çökək yerlərdə suyun bir ildən az və üç aydan çox qalması proqnozlaşdırılır Suyun yuyub apardığı qrun tlar özünü göstərir, lakin kiçik çayların və ya axarların əmələ gəlməsi gözlənilmir Yanaşı sahəni əhatə edən və ya lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı aydan bir ilədək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə Geniş sahəni əhatə edib zərər vuran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı ayadək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Yüksək	4	Bərpadan sonra orta məhsuldarlıq itkilərinin 1-5 il arasında davam etməsi proqnozlaşdırılır Tikinti işlərindən sonra çökək yerlərdə suyun bir ildən

Güc	Qiymət	Nümunələr
		beş ilədək qalması proqnozlaşdırılır Proqnozlaşdırılır ki, torpağın yuyulub aparılması kiçik çayların və ya axarların əmələ gəlməsinə gətirib çıxaracaq Boruların üstünün açılmasına və ya iş sahəsindən kənara çıxmaya gətirib çıxarmayan torpaq sürüşməsi və ya qruntların çökməsi Bir ilə əvvəlki imkanları/funksiyası bərpa oluna bilməyən və lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran neft sızması və ya təsadüfi hadisə Geniş sahəni əhatə edib zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı aydan bir ilədək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Çox yüksək	5	Bərpadan sonra beş il davam edəcəyi proqnozlaşdırılan orta və ya böyük məhsuldarlıq itkiləri Proqnozlaşdırılır ki, çökək yerlərdə su daimi olaraq qalacaq Proqnozlaşdırılır ki, kiçik çaylar və axarlar əmələ gələcək, ətrafdakı torpaq sahələrinə və boru kəmərinə təsir ola bilər. Boruların üstünün açılmasına və ya iş sahəsindən kənara çıxmaya gətirib çıxaran torpaq sürüşməsi, qrunut çökməsi və ya torpaq uçması Geniş sahəni əhatə edib zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpasını bir ilə qeyri-mümkün edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə

3.9.6.2 Landşaft və vizual təsir

Landşaft və vizual təsirin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi keyfiyyət prosesidir. O, maksimal dərəcədə sübuta əsaslanan subyektivlik və sağlam fikrə arxalanır. Əhəmiyyət qəti deyil və yalnız hər iş və onun yeri ilə əlaqədar müəyyən edilə bilər. Buna görə, hər qiymətləndirmə üçün meyar və əhəmiyyət hədləri onların münasib olmasını təmin etməkdən ötrü nəzərdən keçirilir. Aşağıdakı meyar cədvəllərində təsirlərin ehtimal edilən əhəmiyyət dərəcəsinə dair təlimat verilir, qiymətləndirməyə dair faktiki qərarlar isə fərqlənə bilər. Tam qiymətləndirmədə yaxşı məlumat və əsaslandırılmış peşəkar rəyi əsasında hər qiymətləndirilmiş təsirin əhəmiyyəti barədə qərarın necə alındığı izah edilir.

Cədvəl 3-5 və Cədvəl 3-6-da ümumi şəkildə verilən yanaşma Landşaft İnstitutu və Ətraf mühitin İdarə edilməsi və Qiymətləndirilməsi İnstitutu (IEMA) (2002)-nin hazırladığı *Landşaft və Vizual Təsirin Qiymətləndirilməsi üzrə Təlimat*-da müəyyən edilmiş BK praktikasına uyğundur.

Cədvəl 3-5: Vizual reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı və landşaftlar

Reseptorun Əhəmiyyəti/Həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	<u>Landşaft reseptorları</u> Atılmış, daha istifadə edilməyən və ya uçmuş və/yaxud yerli icmalar yaxud digərləri tərəfindən dəyərləndirilməyən süni tikililərin üstünlük təşkil

Reseptorun Əhəmiyyəti/Həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
		etdiyi landşaft Təbii landşaft torpağın becərilməsi, məsələn intensiv şumlanma və ya otarma nəticəsində ciddi şəkildə korlanmış və ya dəyişdirilmişdir <u>Vizual reseptorlar</u> Məhdud görünüşə malik, yaxud görünməyən reseptorlar
Zəif	B	<u>Landşaft reseptorları</u> Bir neçə toxunulmamış və ya aydın görünən təbii və ya tarixi xassələrə malik, lakin qəsəbə/bölgə/bələdiyyə səviyyəsində dəyərləndirilən landşaft (məsələn yerli müsafirləri cəlb edir) Böyük, üstünlük təşkil edən, çox saylı və/yaxud səsküylü müasir süni xassələrə malik landşaft Təbii landşaft torpağın becərilməsi, məsələn şumlanma və ya otarma nəticəsində korlanmış və ya dəyişdirilmişdir <u>Vizual reseptorlar</u> İnsanlar iş yerlərində, sənaye müəssisələri
Orta	C	<u>Landşaft reseptorları</u> Bir sıra nəzərə çarpacaq təbii relyefə və ya tarixi/ənənəvi, əraziyə özünəməxsus görünüş verən xassələrə malik, müasir süni xassələrin mövcud ola biləcəyi, lakin xarakterinin hiss ediləcək dərəcədə korlanmadığı landşaft Daha ənənəvi, az intensiv xassəyə malik və bağlar, bostanlar və ənənəvi, yaxud təkmilləşdirilməmiş otlaqlar kimi xassələrin mövcud olması ilə əlaqədar daha həssas olan antropogen landşaft. Əyalət/regional səviyyədə dəyərləndirilən qəsəbə (məs. əyalətdən/bölgədən turistləri cəlb edir) <u>Vizual reseptorlar</u> İnsanlar təsirə məruz qalmış landşaftdan, yaxud onun yanından avtomobillə, qatarla və ya digər nəqliyyat yolları ilə keçib gedir, daha yüksək sürətə rast gəlinir və görünüş təsadüfi və qısa müddətlidir İnsanlar açıq havada istirahət edir və landşaftdan həzz alma əsas maraq deyil, əksinə nadir hallarda baş verir
Yüksək	D	<u>Landşaft reseptorları</u> Landşaft milli səviyyədə əhəmiyyəti ilə əlaqədar dəyərləndirilir və ya nəzərdə tutulmuşdur (məs. ölkə daxilində turistləri cəlb edir) Yüksək səviyyəli təbiiliyə malik və ya ənənəvi/tarixi xassələrin üstünlük təşkil etdiyi və müasir süni tikililərin olmaması ilə səciyyələnən landşaft <u>Vizual reseptorlar</u> Evlərin sakinləri Landşaftın dəyərinin vacib və ya açıq havada əyləncə ilə sıx bağlı olduğu açıq havada əyləncə tikililərinin istifadəçiləri (məs. mənzərədən zövq almaq üçün nəzərdə tutulmuş çıxırlarda gəzənlər) Yüksək dəyərləndirdikləri mənzərə görünüşləri olan icmalar
Çox yüksək	E	<u>Landşaft reseptorları</u>

Reseptorun Əhəmiyyəti/Həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
		Landşaft beynəlxalq səviyyədə əhəmiyyəti ilə əlaqədar dəyərləndirilir və ya nəzərdə tutulmuşdur (məs. xarici turistləri cəlb edir) Boş torpaqla, yaxud həddindən artıq yüksək dərəcədə 'təbiiyyətə' malik digər landşaft, insanlar tərəfindən yaradılmış heç bir xassələri olmayan uzaq/izolə edilmiş yerlər <u>Vizual reseptorlar</u> Evlər və mehmanxanalar mənzərəni seyr etmək məqsədilə yerləşdirilmiş/tikilmişdir

Cədvəl 3-6: Vizual reseptorlara və landşaftın xarakterinə olan qiymətləndirilmiş təsirlərin gücünün təsnifatı

Güc	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	1	Landşaft komponentlərində kiçik və ya görülməyən dəyişikliyin və ya ətraf mühitlə uyğunlaşan və ya mövcud mənzərələrə gözə çarpan dəyişiklik gətirməyən yeni elementin tətbiq edilməsi
Zəif	2	İnkişaf mənzərəsinin ümumi keyfiyyətinə təsir etmədən onu bir az dəyişə bilər Landşaftda kiçik daimi dəyişiklik – yeni element yalnız azca fərqlənir; mövcud landşaftın keyfiyyəti saxlanılır Əsas landşaftın xarakterinin 1-2 il müddətində bərpası proqnozlaşdırılan yerlərdə müvəqqəti dəyişikliklər
Orta	3	İnkişaf mövcud mənzərəsinin ciddi şəkildə dəyişməsinə gətirib çıxara bilər və/və ya mənzərəsinin keyfiyyətində və/və ya xarakterində ciddi dəyişikliyə səbəb ola bilər Lokallaşdırılmış sahələrdə landşaftda daimi dəyişikliklər proqnozlaşdırılır; yeni element daimi, lakin cüzi dərəcədə qeyri-tipik ola bilər Əsas landşaftın xarakterinin 2-5 il müddətində bərpası proqnozlaşdırılan yerlərdə müvəqqəti dəyişikliklər
Yüksək	4	İnkişaf mövcud mənzərəsinin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinə gətirib çıxara bilər və/və ya mənzərəsinin keyfiyyətində və/və ya xarakterində əhəmiyyətli dəyişikliyə səbəb ola bilər Geniş sahədə daimi dəyişikliklər və/və ya yeni işlənmə mövcud landşaftın xarakterində ciddi mənfi dəyişikliklərə gətirib çıxara bilər (məsələn mövcud landşaftın əsas elementlərinin itirilməsi səbəbindən və ya mövcud xüsusiyyətlərə uyğun olmayan yeni elementlərin təqdim edilməsi səbəbindən) Əsas landşaftın xarakterinin 5-10 il müddətində bərpası proqnozlaşdırılan yerlərdə müvəqqəti dəyişikliklər.
Çox yüksək	5	İnkişaf mənzərədə üstünlük təşkil edəcək və ya mənzərəsinin keyfiyyətini və/və ya xarakterini

Güc	Qiymət	Nümunələr
		kökündən dəyişəcəkdir. Landşaftın xarakterini əsaslı şəkildə dəyişən geniş sahədə daimi dəyişikliklərin və/və ya elementlərin təqdim edilməsi Əsas landşaftın xarakterinin 10 il müddətində bərpası proqnozlaşdırılan yerlərdə müvəqqəti dəyişikliklər

3.9.6.3 Səth suları

Suyun keyfiyyətinə və kəmiyyətinə hər hansı potensial təsirin əhəmiyyəti resursların cari (və ya planlaşdırılan) istifadəsindən (məsələn içmə, irriqasiya, texnoloji proseslər üçün su, balıqçılıq, məişətdə istifadə üçün) və ya onun ekologiya üçün əhəmiyyətindən, layihə səbəbindən dəyişikliyin təbiəti və gücündən asılıdır. Cədvəl 3-7-də reseptorlar su ehtiyatlarından istifadəsinə və ya resursun ekoloji əhəmiyyətinə görə müəyyən edilir.

Boru kəməri və əlaqədar tikinti işləri üçün üç əsas təsir növü ola bilər:

- Planlaşdırılmış məişət çirkab sularının və sənaye çirkab sularının boşaldılması (məsələn inşaatçılar düşərgəsindən yağış suları, avtoyuma sahələrindən axıdılan sular və hidrostatik test suları)
- Su axınlarına fiziki işlər vasitəsilə birbaşa və işçi və bərpa edilmiş sahələrdən axan tərkibində asılı bərk hissəciklər olan çirkab sular vasitəsilə dolayı təsirlər.
- Təsadüfi hadisələr və ya ətraf mühitin çirklənməsi.

Planlaşdırılmış şəkildə axıdılan çirkab sular layihə üçün nəzərdə tutulmuş standartlara uyğun olaraq təmizlənəcək. Həmin standartlar ƏMSSİMP Əlavə B-də müəyyən edilir (Əlavə D).

Buna görə, suyun keyfiyyətinə bu təsirlərin gücü (və su istifadəçilərinə ikinci dərəcəli təsirlər), qəbuledici axının keyfiyyətinə olan təsirlə yanaşı, bu axıtma standartlarına əsaslanır. Yəni də, mövcud standartların və təlimatların icmalından sonra, bax: ƏMSSİMP Əlavə B (Əlavə D).

Başqa növ təsirlərin sayını standart və ya təsirlərin proqnozlaşdırılması baxımından müəyyən etmək çətindir. Buna görə, təsir gücünün qiymətləndirilməsində kömək məqsədilə, Cədvəl 3-8-də potensial ssenarilərin/təsirlərin bir neçə təsviri verilir.

Cədvəl 3-7: Səth su mənbələri və istifadəçilərinin əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	Həddindən artıq çirklənmiş su hövzələri, məsələn ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmış və ya yoxsullaşmış ekosistemlər və ya bioloji mühit çirklənməyə dözümlü növlərlə məhdudlaşmışdır. İcmanın istifadə edə bilmədiyi və ya ancaq sənaye üçün yararlı aşağı səviyyəli su hövzələri. Balıq yoxdur və ya ancaq nadir hallarda rast gəlinir.
Zəif	B	Su hövzələrində vəhşi aləmin və ya icmaların onlardan istifadəsini və ya dəyərini məhdudlaşdıran çirklənmə mövcuddur. Suyun aşağı səviyyədə kənd təsərrüfatı və ya

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
		sənaye məqsədilə istifadəsi Az miqdarda karp balığı vardır
Orta	C	Çay əyləncə məqsədilə balıq tutma və ya çimmək üçün istifadə edilir Su geniş səviyyədə kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadə olunur Su hövzəsində bol karp balığı populyasiyası mövcuddur
Yüksək	D	Su hövzələrin keyfiyyəti yüksəkdir, məs. təbii vəziyyətinə yaxud çirklənməmiş çaylar üçün gözlənilən səviyyəyə yaxındır Sahənin vacib tərkib hissəsi olan, yaxud dəstəkləyən su hövzəsi və ya milli səviyyədə öz ekoloji əhəmiyyətinə görə qiymətləndirilən yaxud qəbul edilən növlər Su hövzələri az miqdarda istifadəçilər tərəfindən içmək və ya məişətdə, məs. paltar yumaq, xörək bişirmək üçün istifadə olunur Su hövzəsi qızılbalıq fəsiləsindən olan balıqlar üçün əlverişlidir Su hövzəsi kommersiya balıqçılığı və ya bəsləmə üçün əlverişlidir Su hövzəsi layihənin təsir səviyyəsi daxilində beynəlxalq sərhədi keçir Sahəni subasma riski vardır
Çox yüksək	E	Su hövzələrin keyfiyyəti çox yüksəkdir, məs. təbii vəziyyətindədir yaxud çirklənməmiş çaylar üçün gözlənilən səviyyəyə uyğundur Sahənin vacib tərkib hissəsi olan, yaxud dəstəkləyən su hövzəsi və ya beynəlxalq səviyyədə öz ekoloji əhəmiyyətinə görə qiymətləndirilən yaxud qəbul edilən növlər Su hövzələri böyük miqdarda istifadəçilər tərəfindən içmək və ya məişətdə, məs. paltar yumaq, xörək bişirmək üçün istifadə olunur Su hövzəsi qızılbalıq balıqçılığını çox yaxşı dəstəkləyir

Cədvəl 3-8: Səth sularına proqnozlaşdırılmış təsirlərin gücünün təsnifatı

Güc	Qiymət	Nümunələr ¹
Çox zəif	1	Əsasən, gözə görünməyən birbaşa və ya dolayı təsirlər İstifadəçilərə heç bir təsir yoxdur Yalnız yanaşı əraziyə zərər vuran və bir neçə gündən bir ayadək əvvəlki vəziyyətinə qaytarıla bilən neft sızması və ya təsadüfi hadisə, yəni tam bərpa həmin ərazidə təmizləmə əməliyyatları nəticəsində mümkündür
Zəif	2	Layihədə axar sular/boşaldılmalar təmizlənmiş axar suların keyfiyyət standartları çərçivəsindədir və suyu

Güc	Qiymət	Nümunələr ¹
		qəbul edən axının ətraf mühit üzrə keyfiyyət standartlarına zidd deyil. Bilavasitə iş sahəsi ilə məhdudlaşan su axınının fiziki pozulması Bir həftədən az müddətdə görünən çöküntülər və axın məcrasının tutqunluğu müşahidə edilirdi Bir həftədən az müddətdə axınla üzə aşığı axın sürətinin <15% azalması Əsas şəraitlərdə az kənara çıxma. Birbaşa və dolayı təsirlər gözə görünəcək, lakin resursun istifadəsinə və dəyərinə təsiri yoxdur. Layihə işləri başa çatandan sonra əvvəlki şəraitə qayıdış tez baş tutacaq (vaxt: reseptordan asılı olaraq, 1-3 ay ərzində) Yanaşı sahəni əhatə edən və ya lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı ayadək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Orta	3	Tikinti işləri başa çatdıqdan sonra 1-3 həftə ərzində görünən çöküntülər və axın məcrasının tutqunluğu müşahidə edilirdi Bir həftədən çox müddətdə axınla üzə aşığı axın sürətinin <15% və ya 1 həftədən çox olmamaqla <15-40% azalması İstifadəçilərə və ya resurslara, resursların xarakterinə/tərkibinə/əlamətlərinə birbaşa və ya dolayı təsirlər müvəqqəti olaraq dəyişir və/və ya istifadəsinə təsir olur və ya təsir məhdudlaşır, lakin resursların ümumi bütövlüyü üçün təhlükə yoxdur. İlk vəziyyətinə qayıdış, reseptordan asılı olaraq, 3-6 ay vaxt tələb edir. Yanaşı sahəni əhatə edən və ya lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı aydan bir ilədək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə Geniş sahəni əhatə edib zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı ay vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Yüksək	4	Layihənin axar suları/boşaldılmaları təmizlənmiş axar suların keyfiyyət standartlarına və suyu qəbul edən axının ətraf mühit üzrə keyfiyyət standartlarına uyğun deyil, lakin sürətlə durulaşır. Tikinti işləri başa çatdıqdan sonra 3 həftədən çox, lakin 3 aydan az vaxt müddətdə görünən çöküntülər və axın məcrasının tutqunluğu müşahidə edilirdi Bir həftədən çox müddətdə axınla üzə aşığı axın sürətinin 15-40% və ya 1 həftədən çox olmamaqla >40% azalması Layihə kiçik ərazidə müvəqqəti su basmasına səbəb olur

Güc	Qiymət	Nümunələr ¹
		Başqa istifadəçilərə və ya resurslara, resursların işlənmədən sonra xarakterinə/tərkibinə/əlamətlərinə birbaşa və ya dolayı təsirlər dəyişir və resursların ümumi bütövlüyü üçün təhlükə yaranır və ya başqaları üçün istifadə imkanları müvəqqəti olaraq məhdudlaşır. İlk vəziyyətinə qayıdış 6-12 ay vaxt tələb edir. Bir ilə əvvəlki imkanları/funksiyası bərpa oluna bilməyən və lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran neft sızması və ya təsadüfi hadisə Altı aydan bir ilədək əvvəlki imkanları/funksiyası bərpa oluna bilməyən və geniş sahəni əhatə edən zərərə gətirib çıxaran neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Çox yüksək	5	Layihənin axar suları/boşaldılmaları təmizlənmiş axar suların keyfiyyət standartlarına və suyu qəbul edən axının ətraf mühit üzrə keyfiyyət standartlarına uyğun deyil və suyu qəbul edən axının durulaşdırıcı qabiliyyəti aşağıdır. Tikinti işləri başa çatdıqdan sonra 3 aydan çox görünən çöküntülər və axın məcrasının tutqunluğu müşahidə edilirdi Bir həftədən çox müddətdə axınla üzəaşağı axın sürətinin >40% azalması Layihə böyük ərazidə müvəqqəti su basmasına səbəb olur Su axının əsas elementlərində/cəhətlərində ümumi itkilər və ya əsaslı dəyişikliklər. Xarakter/tərkibi/əlamətləri əsaslı şəkildə dəyişəcək və bütövlüklə itə bilər və ya başqaları tərəfindən istifadə edilməsi daimi təsirə məruz qalacaq. İlk vəziyyətinə qayıdış 12 ay vaxt tələb edir. Bir ilə əvvəlki imkanları/funksiyası bərpa oluna bilməyən və geniş sahəni əhatə edən zərərə gətirib çıxaran neft sızması və ya təsadüfi hadisə

3.9.6.4 Qrunt suları

Qrunt sularının keyfiyyətinə və kəmiyyətinə hər hansı potensial təsirin əhəmiyyəti cari (və ya planlaşdırılan) resursun istifadəsindən (məsələn içməli su, irriqasiya, texniki su, məişətdə istifadə edilən su) və ya onun ekologiya üçün əhəmiyyətindən, layihəyə görə əmələ gələn dəyişikliyin təbiətindən və gücündən asılıdır. Aşağıdakı Cədvəl 3-9-da reseptorlar su resurslarının istifadəsinə və ya onların ekoloji əhəmiyyətinə görə müəyyən edilir.

Boru kəmərinin və obyektlərin tikintisi ilə bağlı üç növ potensial təsir olacaq. Nəzərə alın ki, hazırda qrunt sularına heç bir boşaltma planlaşdırılmır:

- Qrunt suları yüksək olduğu yerlərdə xəndəklərin qurudulması səbəbindən yeraltı suların keyfiyyətinə və kəmiyyətinə potensial təsir, tikinti zamanı onların istifadə üçün çıxarılması

- Fiziki işlər zamanı yeraltı suların çıxması və ya sudaşıyan layın tikinti zamanı dağıdılması
- Təsadüfi hadisələr və ya çirklənmə.

Bu təsirlərin kəmiyyət göstəricilərini müəyyən etmək çətindir. Aşağıdakı Cədvəl 3-10-da təsir gücünün qiymətləndirilməsində kömək məqsədilə potensial ssenarilərin/təsirlərin bir neçə təsviri verilir.

Cədvəl 3-9: Qrunt su ehtiyatlarının və ondan istifadəçilərin əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	Susuz lay (qrunt suları ehtiyatı olmayan torpaq/geologiya) Çox aşağı keyfiyyətli grunt suları/icma tərəfindən istifadə olunmayan
Zəif	B	Qrunt sularında vəhşi aləmin və ya icmaların onlardan istifadəsini və ya dəyərini məhdudlaşdıran çirklənmə mövcuddur
Orta	C	Qrunt suları sənaye və ya kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə olunur Qrunt sularının qidalandırdığı su hövzəsi əyləncə məqsədilə balıq tutma və ya çimmək üçün istifadə edilir Bulaqlar və quyular
Yüksək	D	Yüksək keyfiyyətli grunt suları Milli səviyyədə ekoloji əhəmiyyəti üçün ayrılmış bataqlığın vacib tərkib hissəsi olan, yaxud dəstəkləyən grunt suları hövzəsi 3.7 Cədvəlində yüksək dəyərli reseptor kimi müəyyən edilmiş su hövzəsini qidalandıran grunt suları Su layı layihənin təsir səviyyəsi daxilində beynəlxalq sərhədi keçir Sahəni subasma riski vardır Səhiyyə/müalicə vannaları üçün istifadə edilən grunt suları Su layı az miqdarda istifadəçilər tərəfindən içmək üçün və ya məişətdə (məs. paltar yumaq, xörək bişirmək, çimmək) istifadə olunur
Çox yüksək	E	Beynəlxalq səviyyədə ekoloji əhəmiyyəti üçün ayrılmış bataqlığın vacib tərkib hissəsi olan, yaxud dəstəkləyən grunt suları və ya su hövzəsi 3.7 Cədvəlində çox yüksək dəyərli reseptor kimi müəyyən edilmiş su hövzəsini qidalandıran grunt suları Su layı istifadəçilər tərəfindən içmək üçün və ya məişətdə (məs. paltar yumaq, xörək bişirmək, çimmək) geniş miqyasda istifadə olunur

Cədvəl 3-10: Qrunt sularına proqnozlaşdırılmış təsirlərin gücünün təsnifatı

Güc	Qiymət	Nümunələr ¹
Çox zəif	1	Göze görünməyən birbaşa və ya dolaylı təsirlər.

Güc	Qiymət	Nümunələr ¹
		İstifadəçilərə heç bir təsir yoxdur Yalnız yanaşı sahəni əhatə edib zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün bir ayadək tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə, yəni tam bərpası təmizləmə əməliyyatlarından sonra mümkündür
Zəif	2	Çıxarılan yeraltı suların həcmi təkrar dolan suların həcmi üstələmir. Yanaşı sahəni əhatə edən və ya lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün 6 ay vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Orta	3	Çıxarılan yeraltı suların həcmi təkrar dolan təbii su axının az həcmindən yüksək deyil, lakin qəbul edən hovuz, çay və ya bataqlıq istifadəçilərinə və yeraltı su səviyyələrinə heç bir təsir yoxdur və şor suların intruziyası baş vermir. Yanaşı sahəni əhatə edən və ya lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün 6 aydan bir ilədək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə Geniş sahəni əhatə edən və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı ayadək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Yüksək	4	Çıxarılan yeraltı suların həcmi təkrar dolan təbii su axının böyük həcmindən yüksəkdir, bu da qəbul edən hovuz, çay və ya bataqlıq yerlərdə yeraltı suyun səviyyəsində kiçik dəyişikliklərə gətirib çıxarır, lakin şor suların intruziyası baş vermir Layihə kiçik ərazidə müvəqqəti su basmasına səbəb olur. Başqa istifadəçilərə və ya resurslara, resursların işlənmədən sonra xarakterinə/tərkibinə/əlamətlərinə birbaşa və ya dolayı təsirlər dəyişir və resursların ümumi bütövlüyü üçün təhlükə yaranır və ya başqaları üçün istifadə imkanları müvəqqəti olaraq məhdudlaşır. Lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran və bir ilə əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpasını qeyri-mümkün edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə Geniş sahədə zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı aydan bir ilədək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Çox yüksək	5	Çıxarılan yeraltı suların həcmi təkrar dolan təbii su axının böyük həcmindən yüksəkdir, bu da qəbul edən hovuz, çay və ya bataqlıq yerlərdə yeraltı suyun səviyyəsində kiçik dəyişikliklərə gətirib çıxarır, lakin şor suların intruziyası baş vermir.

Güc	Qiymət	Nümunələr ¹
		Layihə böyük ərazidə müvəqqəti su basmasına səbəb olur. Hovuzun və ya su daşıyan layın əsas elementləri/cəhətləri bütövlüklə itir və ya əsaslı şəkildə dəyişir, elə ki, işlənmədən sonra xarakteri/tərkibi/əlamətləri əsaslı şəkildə dəyişəcək və bütövlüklə itiriləcək və ya başqaları tərəfindən istifadəsinə daimi təsir olacaq. Geniş sahədə zərərə gətirib çıxaran və bir ilə əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası mümkün olmayan neft sızması və ya təsadüfi hadisə

3.9.6.5 Ekologiya

Ekoloji təsirlər aşağıdakı amilləri nəzərə alaraq qiymətləndirilmişdir:

- Təsirin gücü, onun intensivliyi, onun məkan və zamanda dərəcəsi ilə müəyyən edildiyi kimi
- Təbii məskunlaşma əraziləri və ya növlərin təsir nəticəsində dəyişiklik qarşısında zəifliyi
- Həmin növlərin və ya məskunlaşma ərazilərinin bərpa olma qabiliyyəti
- Növlər, populyasiyalar, icmalar, yaşayış yerləri və ekosistemlər daxil olmaqla, təsirə məruz qalmış reseptorların dəyəri, təbiətdə konservasiyası və ekoloji şərait.

Təsirlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsinə birbaşa və dolaylı təsirlər daxildir – məsələn nadir quşların yem sahələrinin itirilməsi və ya dəyişməsi və obyektədən kənardakı qorunan sahəyə olan təsirlər, çünki onlar boru kəmərinin marşrutu ilə, məsələn su axını vasitəsi ilə bağlıdır. Növlərin davranışına təsirlər və ya qarşılıqlı əlaqələr qiymətləndirilmişdir, məsələn səs-küyün və işıqlandırmanın təsirləri nəzərdən keçirilmişdir.

Təbiətin konservasiyası üçün təbii məskunlaşma ərazilərinin elmi dəyəri qəbul edilmiş meyarlar əsasında qiymətləndirilir. Bunlardan ən vacibi təbiilik, dərəcə, azlıq və müxtəliflikdir. Bunlar və başqaları geniş ədəbiyyatda təsvir edilir (Ratcliffe, 1977; Usher, 1986). Azlıq və dərəcə bir neçə şkala ilə qiymətləndirilir: nəzərdə tutulan boru kəmərinin marşrutunda olma kontekstində, ətraf mühitin ekosistemi kontekstində, milli və beynəlxalq miqyasda. Məsələn beynəlxalq miqyasda nadir hesab edilən yaşayış yerləri təbiətin konservasiyası üçün ən vacib hesab edilir; nəzərdə tutulan boru kəməri marşrutunda isə nadir, lakin ətraf mühitin ekosistemi kontekstində adi yaşayış yerləri obyekt səviyyəsində vacib hesab edilir. Yaşayış yerlərinin dəyişikliklərdən sonra özünü bərpa etmək qabiliyyəti, həmçinin BTC və CQBK boru kəmərlərinin tikintisindən sonra əldə edilmiş təcrübə əsasında qiymətləndirilir.

Növlərin ekoloji əhəmiyyəti iki əsas meyar üzrə qiymətləndirilir:

- Beynəlxalq Təbiəti Mühafizəsi İttifaqının (IUCN) Qırmızı Siyahısındakı nəslə kəsilməkdə olan növlərin beynəlxalq əhəmiyyəti
- AR-nın Qırmızı Kitabına daxil edilmiş növlər.

Cədvəl 3-11-də ekoloji reseptorlar həssaslığına görə müəyyən edilir, müxtəlif yaşayış yerlərinin və növlərin ekoloji əhəmiyyəti nəzərə alınır. Cədvəl 3-12-də potensial təsirin gücü müəyyən edilir, o cümlədən təsirin qiymətləndirilməsini asanlaşdırmaq üçün potensial ssenarilərin/təsirlərin bir neçə ssenarisi verilir.

Cədvəl 3-11: Ekoloji reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	Nəzərə çarpacaq azalmaya məruz qalmayan, adətən rast gəlinən məskunlaşma sahələri və növlər Artıq pozulmuş, yaxud müntəzəm olaraq təbii pozulmalara məruz qalan məskunlaşma sahələri (məs. şumlanan sahələr və ya mövcud infrastrukturun /tikinti işlərinin təsirinə məruz qalmış ərazi)
Zəif	B	Yerli bioloji müxtəliflik dəyərinə malik olan, lakin toxunulmamış, kövrək və ya müstəsna xarakteri olmayan Vəhşi aləm dəhlizləri Pozulmadan sonra tez bir zamanda bərpa olunan məskunlaşma sahələri (yəni çöllük sahə bitkiləri kimi pozulmuş sahədə yenidən bitən növlərdən ibarət sahələr) Kiçik bioloji müxtəliflik dəyərinə malik olan və Nəqli kəsilmək təhlükəsi olan növlərinin beynəlxalq ticarəti haqqında" Konvensiya (CITES), IUCN və ya Azərbaycan Qırmızı Kitabına daxil edilməmiş adi növlərin geniş yayılması
Orta	C	Regional əhəmiyyətə malik sahələr Milli və ya regional səviyyədə nəzərə çarpacaq tənəzzülə məruz qalan məskunlaşma sahələri Yüksək səviyyəli növlər, yaxud məskunlaşma sahəsinin rəngarəngliyi, yaxud 'təbiiliyə' malik olan məskunlaşma sahələri Pozulmadan sonra bir neçə il tələb olunsay da, təbii şəraitə qədər yardımsız bərpa oluna bilən məskunlaşma sahələri (məs. tabaşir çəmənlikləri, qamış bataqlıqları və bitkilərin əlverişli böyümə şəraiti olan digər məskunlaşma sahələri) Tədqiqat və tədris dəyərinə malik sahələr Ya populyasiya ölçüsünə, ya da paylanma məzmununa görə regional əhəmiyyətə (ölkə baxımından) malik növlərin populyasiyası Milli və ya regional səviyyədə nəzərə çarpacaq tənəzzülə məruz qalan növlər Ölkə səviyyəsində nadir növ kimi qeyd edilmiş (yəni ölkənin Qırmızı Kitabına daxil edilmiş) və ya IUCN Qırmızı Siyahısına daxil edilmiş və: ○ ya təklif edilən marşrutda rast gəlinən, lakin təsire məruz qalmayan (məs. marşrutdan kənarda geniş populyasiyası olan, yaxud sahədən ancaq istifadə edən, məsələn marşrutda yemlənən, lakin balalamayan yırtıcılar), ya da ○ boru kəməri marşrutunda rast gəlinməyən növlər

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Yüksək	D	Milli səviyyədə müdafiə üçün nəzərdə tutulmuş sahələr Toxunulmamış, yaxud özünəməxsus hesab edilən (məs. həqiqi səhralar, kövrək torpaqlar, sahilyanı sahələr, çay mənbəyi və bataqlıqlar) yaxud QDT tərəfindən yüksək ekoloji dəyərə malik kimi qəbul edilmiş (məs. əsas quşlar yaşayan sahə) məskunlaşma sahələri Məskunlaşma sahələrinin bir qədər müdaxilə olmadan (məsələn təkrar toxum səpmə və ya bitki əkmə) təbii vəziyyətinə geri qayıtması ehtimal olunmur, lakin yardımla bərpa olunma imkanına malikdir (o cümlədən əksər yarım-səhralar) Ölkə səviyyəsində nadir növ kimi qeyd edilmiş (yeni ölkənin Qırmızı Kitabına daxil edilmiş) və ya CITES, IUCN Siyahısına daxil edilmiş və ya tikintinin boru kəməri marşrutunda qeydə alınmış, yaxud məlum paylanma və məskunlaşma sahəsinin mövcudluğu əsasında mövcud olması ehtimal edilən və onun təsirinə məruz qala biləcək növlər. Milli əhəmiyyətə malik növlərin boru kəməri marşrutunda rast gəlinməsi və ya dolayı olaraq təsire məruz qala bilməsi
Çox yüksək	E	Sahələr beynəlxalq səviyyədə əhəmiyyətə malikdir/mühafizə üçün nəzərdə tutulmuşdur Toxunulmamış və kövrək və özünəməxsus hesab edilən yaxud QDT tərəfindən yüksək ekoloji dəyərə malik kimi qəbul edilmiş sahələr Təbii şəraitə qədər bərpa edilməsi (hətta bioloji bərpa yolu ilə də) çox çətin olan məskunlaşma sahələri, məsələn şoranlıq səhralar və quru səhralar Beynəlxalq səviyyədə nadir olan növlər IFC P-S 6¹-də təbii və ya kritik kimi müəyyən edilmiş məskunlaşma sahəsi¹

¹ Təbii yaşayış məskənləri torpaq və sudur. Təbii bitki və heyvan növləri buranın bioloji icmalarını formalaşdırır və burada insan fəaliyyəti ərazinin əsas ekoloji funksiyalarını dəyişdirməyib. Təbii yaşayış məskəni (i) onun yüksək biomüxtəliflik dəyərinə; (ii) təhlükə altında və ya nəslə kəsilməkdə olan növlərin yaşayışı üçün əhəmiyyətinə; (iii) endemik və ya coğrafi cəhətdən məhdud növlər və yarımnövlər üçün əhəmiyyətinə (iv) miqrasiya edən növlər üçün əhəmiyyətinə; (v) əsas evolyusiya prosesləri ilə əlaqədar növ qruplarının dəstəklənməsində roluna; (vi) yerli icmalar üçün böyük sosial, iqtisadi və ya mədəni əhəmiyyəti olan biomüxtəlifliyin dəstəklənməsində roluna; və ya (vii) bütövlükdə ekosistem üçün vacib olan növlər üçün əhəmiyyətinə (əsas növlər) görə çox önəmli hesab edilə bilər.

Cədvəl 3-12: Proqnozlaşdırılmış ekoloji təsirlərin gücünün təsnifatı

Güc	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	1	Məskən mühitlərinə və növlərə gözə görünməyən birbaşa və ya dolayı təsirlər Məskən mühitinin 1 %-dən azı layihənin təsir zonasında yerləşir¹

Güc	Dərəcə	Nümunələr
Zəif	2	Əsas şəraitin bir az dəyişməsi. Birbaşa və ya dolayı təsirlər gözə görünməyəcək, lakin əsas şəraitin xarakteri/tərkibi/cəhətləri işlənmədən əvvəlki vəziyyət/xüsusiyyətlərlə eyni olacaq. Davranışın və ya növlərin qarşılıqlı əlaqələrinin az pozulması², lakin növ populyasiyasının ümumi sağlamlığına/bütövlüyünə heç bir təsir olmayacaq. Populyasiya daxilində qısa müddət ərzində konkret qrupun ayrı-ayrı fərdlərinə təsir göstərir (bir nəsil və ya daha az), lakin başqa qida səviyyələrinə və ya populyasiyanın özünə heç bir təsir göstərmir. Məskən mühitinin təxminən 1-5 %-i layihənin təsir zonasında yerləşir
Orta	3	Əsas şəraitin (yaşayış yeri və/və ya növlər) bir və ya daha çox elementinə/cəhətinə birbaşa və ya dolayı təsirlər, elə ki, işlənmədən sonra fon qismən dəyişəcək, lakin yaşayış yerinin və ya növlərin ümumi bütövlüyü³ təhlükə altına düşməyəcək Populyasiyanın bir hissəsinə təsir göstərir və bir nəslin və ya daha çoxunun ömrü müddətində onun bolluğuna və/və ya bölüşdürülməsinə dəyişiklik gətirə bilər, lakin həmin populyasiyaya və ya bu populyasiyadan asılı olan digər populyasiyaya təhlükə yaratmır. Məskən mühitinin təxminən 5-20 %-i layihənin təsir zonasında yerləşir
Yüksək	4	Əsas şəraitin əsas elementlərinə/cəhətlərinə əhəmiyyətli birbaşa və ya dolayı təsir olmayacaq, belə ki, işlənmədən sonra xarakteri/tərkibi/əlamətləri əsaslı şəkildə dəyişəcək və məskən mühitinin və ya növlərin ümumi bütövlüyü üçün təhlükə yaranacaq. Bütöv populyasiyaya və ya növlərə kifayət qədər güclü təsir göstərir, sayının azalmasında və/və ya bölüşdürülməsində dəyişikliyə səbəb olur. Bundan sonra təbii bərpa (reproduksiya, təsirə məruz qalmamış ərazilərdən miqrasiya) həmin populyasiyanı və ya növü və ya bunlardan asılı olan populyasiyanı və ya növü bir neçə nəslin ömrü müddətində əvvəlki səviyyəsinə qaytarmayacaq. Məskən mühitinin təxminən 20-80 %-i layihənin təsir zonasında yerləşir Yad və aqressiv növlərin daxil edilməsi
Çox yüksək	5	Əsas yaşayış yerlərinin və ya növlərin əsas elementlərinin/cəhətlərinin itirilməsi və ya ciddi şəkildə dəyişməsi, elə ki, işlənmədən sonra xarakteri/tərkibi/əlamətləri əsaslı şəkildə dəyişəcək və tamamilə itirilə bilər Bütöv populyasiyaya və ya növlərə kifayət qədər güclü təsir göstərir, sayının azalmasında və/və ya bölüşdürülməsində dəyişikliyə səbəb olur.

Güc	Dərəcə	Nümunələr
		Məskən mühitinin >80 %-i layihənin təsir zonasında yerləşir

¹ Təsir Zonası (və ya təsirə məruz qalmış ərazi) layihəyə təsir etdiyi ümumi ərazidir, o cümlədən, məsələn inşaatçılar üçün düşərgələr və anbar meydançaları. Təsirə məruz qalmış məskən mühitinin faiz nisbəti həmin sahənin ölkənin ərazisinə olan nisbətidir. Praktiki olaraq, bu faizləri hesablamaq mümkün deyil və ya bu nəzərdə tutulmur. Əvəzində, bu meyar ekspert rəyi və əldə olan biliklər əsasında təsirə məruz qala bilən hər hansı məskən mühiti tipinin nisbəti haqqında təxmini məlumat vermək və ilk növbədə, yaşayış yerinin təsirə məruz qalmış böyük hissəsinin vurğulanması üçün istifadə edilir.

² Fiziki dəyişikliklər, səs-küy, vizual intruziya və havaya atılmalar səbəbindən pozulmanın məsələn yetişdirmə, yuva salma, cütləşmə/kürü tökmə, gündəlik və mövsümi miqrasiya, qışlama, məhəlli fəaliyyətlər, yırtıcı-qurban əlaqələri və nəhayət, ölüm miqdarına təsiri.

³ Ekoloji bütövlük yaşayış yerlərinin itirilməsi, yaşayış yerlərinin parçalanması, heyvanlar üçün koridorların sızması və itirilməsi və ekoloji yükdaşıma qabiliyyəti kimi məsələləri əhatə edir.

3.1.1.1 Havanın keyfiyyəti

Tikinti zamanı əsas emissiya mənbələri, çox güman ki, toz, işlənmiş qazlar və tikinti obyektlərində və iş düşərgələrində müvəqqəti generatorlar kimi mənbələrdən atılmalar olacaq. Tozdan başqa, emissiyalara gəldikdə, əsas problem karbon monoksid (CO), azot oksidləri (NO_x), kükürd oksidləri (SO_x) və uçucu karbohidrogenlərə görə insan sağlamlığına potensial təsirdir. Lakin bu atılmalar böyük miqyaslı və ya uzunsürən hesab edilmirlər, çünki lokal xarakter daşıyırlar və havanın keyfiyyətinə az təsir edirlər. layihədə əməliyyatlar zamanı böyük həcmdə maye yanacaq yandırılmır.

Tikinti zamanı toza gəldikdə, toz atılmalarının miqyasından və təsirə məruz qalmış flora və faunanın həssaslığından asılı olaraq, bunun "xoşagəlməz" təsirləri ola bilər (çirklənmə, vizual gözəllik), məhsuldarlığın azalmasına və mənfi ekoloji təsirlərə gətirib çıxara bilər. Tozun təsirlərini proqnozlaşdırmaq çətindir, çünki onlar tikinti işlərinin müddətindən və yerindən, meteoroloji şəraitdən, torpağın və torpaqaltı qatın növündən, fon toz səviyyələrindən asılıdır. Lakin öz təbiətinə görə, tikinti işlərinin müddəti məhduddur. Tozun təsirlərini lokallaşdırmaq mümkündür; hər obyektin öz toz problemi var və çox hallarda bu problemi bilavasitə layihəyə aid etmək çətindir: Birləşmiş Krallıq üzrə yolların ətraf mühit baxımından ekspertizası üzrə təlimat (Avtomobil yolları idarəsi, *Yolların və körpülərin layihələndirilməsi üzrə rəhbərlik*, Cild 11, Fəsil 3, Hissə 1, HA207/07' Havanın keyfiyyəti, Paraqraf 3.45) tikinti obyektindən 200m məsafədə reseptorların müəyyən edilməsini tələb edir.

Mənfi təsir göstərən toz emissiyalarına dair beynəlxalq və ya Avropa İttifaqı standartları mövcud deyil, buna görə Cədvəl 3-13-də verilən meyarlar əsasən keyfiyyəti müəyyən edir və müvafiq qiymətləndirmə üçün mütəxəssis rəyi tələb olunur. Toz hissəciklərinin diametri 10 µm-dan az olduğu zaman sağlamlığa təsir edir və havanın buna dair keyfiyyət standartları Cədvəl 3-14-də göstərilir.

Əməliyyat zamanı havaya atılan ciddi emissiyalar yoxdur. Lakin bu faza üçün meyarlar işlənilib hazırlanmışdır, çünki ərsinləmə stansiyasında generatorlar işləyəndə kiçik atılmalar, ərsin buraxma əməliyyatları zamanı isə nadir hallarda ventilyasiya olacaq. Bu meyarlar Ətraf Mühitə və Sosial Sahənin İdarə edilməsi və Monitoring Planı (ƏMSSİMP) (Əlavə D) Əlavə B-də sadalanan layihə standartlarını nəzərə alaraq işlənmişdir.

Təsir gücünün əlamətlərini, reseptorun əhəmiyyətini və ümumi əhəmiyyətini müəyyən edərkən Böyük Britaniyanın Ətraf Mühitin Qorunması üzrə təlimatı "İnkişafa nəzarət: Hava keyfiyyətinin planlaşdırılması" (2010) istifadə edilmişdir. Bu, öz növbəsində, Hava Mühitinin Keyfiyyətini İdarəetmə İnstitutunun (2009, "Havanın Keyfiyyətinin Təsirlərinin Təsvirinə dair Fikirler və Onların Əhəmiyyətinin Qiymətləndirilməsi") verdiyi məlumatına əsaslanır. IAMQ-də bildirilir: "Həssas reseptorlarda təsirlərə gəldikdə, işlənmənin ümumi əhəmiyyət

matrisasının müəyyən edilməsi üçün, bir fənn kimi, hava mühitinin keyfiyyətinin sərt tətbiqi yaramır". Vurğulanır ki, ümumi əhəmiyyətin təsdiqlənməsində ekspert rəyi əsas amildir və bu mülahizəni nəzərdən keçirmək üçün bir neçə amil verilir. Bu yanaşma qəbul edilmişdir. Buna görə, potensial əhəmiyyətli təsirləri müəyyən etmək üçün yalnız yoxlama üçün yarayan rəhbər prinsiplər kimi aşağıdakı cədvəllərdə verilən identifikatorlar nəzərdən keçirilməli, sonra isə orta və güclü təsirlər ətraflı qiymətləndirilməlidir. Qısa müddətli təsirlərə sərt tətbiq edilən güc meyarlarına ehtiyatla yanaşmaq lazımdır, çünki qısamüddətli limitlərin həddini nə qədər sıxılıqla və hansı müddətdə aşmasından çox şey asılıdır.

Cədvəl 3-13: Reseptorların havaya atılan emissiyalara əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	Toz baxımından: İnsanların adətən rast gəlinmədiyi sahələr - təsir ehtimal edilmir Otlaqlar və ya istifadəsiz torpaqlar. Fauna toz emissiyalarına həssas deyil Üzvi və qeyri-üzvi emissiyalar baxımından Əsas orta illik göstərici NO₂/PM₁₀/benzol konsentrasiyaları <50% EAL (NO₂ EAL = 40 µg/m³, PM₁₀ EAL = 20 µg/m³, benzol EAL = 5 µg/m³)
Zəif	B	Toz baxımından: İnsanların keçib getməsi gözlənilən, lakin uzun müddət təsire məruz qalması ehtimal edilməyən sahələr (məs. köçəri otlaq sahələri, kənd-təsərrüfatı sahələrində işçilər) Toz emissiyalarına yüksək dözümlü olan əkin və bitki örtüyü, məs. dənli bitkilər, heyvanlar üçün yem bitkiləri Toz emissiyalarına az həssas olan fauna, məs. həddindən artıq hərəkətli məməlilər Üzvi və qeyri-üzvi emissiyalar baxımından Əsas orta illik göstərici NO₂/PM₁₀/benzol konsentrasiyaları 50-75% EAL
Orta	C	Toz baxımından: Nadir hallarda daha uzun təsire məruz qalan sahələr və binalar Toza orta səviyyədə həssas olan əkin və bitki örtüyü, məs. kobud yarpaqlı bitkilər Toz emissiyalarına orta səviyyədə həssas/dözümlü olan fauna Üzvi və qeyri-üzvi emissiyalar baxımından Əsas orta illik göstərici NO₂/PM₁₀/benzol konsentrasiyaları 75–90% EAL
Yüksək	D	Toz baxımından: Təsirin nəzərə çarpacaq, lakin daimi olmadığı sahələr və ya binalar, məsələn məktəblər, ofislər,

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
		mağazalar, bazarlar Toz emissiyalarına yüksək səviyyədə həssas /az dözümlü olan əkinlər, bitkilər və fauna, məs. istixanalar, şitilliklər, bostanlar və meyvələr Milli səviyyədə təyin edilmiş ekoloji sahələr Üzvi və qeyri-üzvi emissiyalar baxımından Əsas orta illik göstərici NO₂/PM₁₀/benzol konsentrasiyaları 90–100% EAL
Çox yüksək	E	Toz baxımından: İnsanların yaxınlıqda daimi yaşaması mümkün olan və uzun müddət tozun təsirinə məruz qalması ehtimal edilən yaşayış binaları (o cümlədən xəstəxanalar) Toz emissiyalarına çox yüksək səviyyədə həssas /çox az dözümlü olan əkinlər, bitkilər və fauna, məs. epifit şibyələr və torf mamırı Beynəlxalq səviyyədə təyin edilmiş ekoloji sahələr Üzvi və qeyri-üzvi emissiyalar baxımından NO₂/PM₁₀/benzol konsentrasiyalarının əsas orta illik göstəriciləri mövcud EAL-lardan yüksəkdir

Cədvəl 3-14: Atmosfərə atılan emissiyaların təsir gücünün təsnifatı

Güc	Qiymə	Nümunələr
Çox zəif	1t	Layihənin/prosesin təsirləri, o cümlədən Cədvəl 3-13-də qeyd edilən standartlardan <5% yer qatına yaxın konsentrasiyalar Toz səviyyələrində gözə görünən artım yoxdur Tikinti işləri prosesində yanma zamanı əmələ gələn müvəqqəti emissiyalar
Zəif	2	Layihənin/prosesin təsirləri, o cümlədən Cədvəl 3-13-də qeyd edilən standartlardan 5–20% mövcud fon konsentrasiyası Toz səviyyələrində gözə çarpan artım proqnoza görə narahatlığa səbəb olmayacaq, şikayətlərə gətirib çıxartmayacaq və ya sağlamlığa mənfi təsir göstərməyəcək
Orta	3	Layihənin/prosesin təsirləri, o cümlədən Cədvəl 3-13-də qeyd edilən standartlardan 20-50% mövcud fon konsentrasiyası Toz insanları narahat edir və ya daşınmaz əmlaka, məhsula və ya ekologiyaya az ziyan vura bilər.
Yüksək	4	Layihənin/prosesin təsirləri, o cümlədən Cədvəl 3-13-də qeyd edilən standartlardan >50% mövcud fon konsentrasiyası Toz insanları çox narahat edir və ya ciddi olmasa da, sağlamlığa kifayət qədər təsir edə bilər və ya

Güc	Qiymə	Nümunələr
		daşınmaz əmlaka, məhsula və ya ekologiyaya ziyan vura bilər.
Çox yüksək	5	Layihənin/prosesin təsirləri, o cümlədən Cədvəl 3-13-də qeyd edilən standartlardan >70% mövcud fon konsentrasiyası Toz insanları çox narahat edir və ya sağlamlığa ciddi təsir göstərə bilər və ya daşınmaz əmlaka və ya məhsula ciddi ziyan vura bilər.

3.1.1.2 Səs-küy

Tikinti zamanı əsas səs-küy mənbələri, ola bilsin boru kəmərinin KS-də ağır texnikanın işi ilə əlaqədar olsun; nəqliyyat vasitələrinin KS-nə, inşaatçılar üçün düşərgəyə və boru anbarları sahəsinə və oradan geriye hərəkəti; inşaatçılar üçün düşərgələrlə bağlı səs-küy, məsələn müvəqqəti generatorların səs-küyü. Əməliyyat zamanı səs-küy mənbələri minimal olacaq və ərsinləmə stansiyalarında generatorların işi və (təxminən iki ildə bir dəfə) ərsinləmə əməliyyatları zamanı havanı dəyişmə ilə məhdudlaşacaq.

Bir aydan çox davam edən tikinti əməliyyatları üçün BS 5228-1:2009 "İnşaat meydançalarında və açıq sahələrdə səs-küy normaları və vibrasiyaya nəzarət" tövsiyələri istifadə edilmişdir. Bir aydan az davam edən tikinti əməliyyatları səs-küyü (məsələn azot qazının havaya buraxılması) ancaq müqayisəli təhlil məqsədilə bu normalar üzrə qiymətləndirilmişdir.

Aşağıdakı cədvəllərdə (Cədvəl 3-15 və Cədvəl 3-16) reseptorların əhəmiyyəti və həssaslığı ilə boru kəmərinin və obyektlərin müvəqqəti (tikinti fazası) və daimi (istismar fazası) səs-küy təsirlərinin müqayisəsi nəzərdən keçirilir. Bunlar, müvafiq rəhbər sənədlərinin nəzərdən keçirilməsindən sonra məqbul səs-küy emissiyaları ilə tutuşdurulub hazırlanmışdır. Səs-küyün fauna növlərinə təsiri Cədvəl 3-12-də qiymətləndirilir.

Cədvəl 3-15: Səs-küy reseptorlarının əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	Kənardan gələn ziyarətçilər və layihənin işçi qüvvəsi Digər insan reseptorları yoxdur
Zəif	B	Layihə sahəsindən kənarda olan digər işçilər və/yaxud layihə işləri (yəni layihə işçi qüvvəsinin bir hissəsi olmayan)
Orta	C	Sakinlər
Yüksək	D	Məktəblər
Çox yüksək	E	Xəstəxanalar, qocalar evləri

Cədvəl 3-16: Səs-küyün yayılması gücünün təsnifatı

Güc	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	1	Tikinti zamanı səs-küyün (ətraf mühit və tikinti) ümumi səviyyəsi <5 dB(A) artmış, yaşayış binalarının xaricində isə razılaşdırılmış gündüz iş saatları və yaşayış binalarının xaricində razılaşdırılmış gündüz iş saatları və gecə saatları arasında Leq həddi 1 saat 45 dB(A) 65 dB(A) –dən aşağı Əməliyyat zamanı yaşayış binalarının xaricində daimi

Güc	Qiymət	Nümunələr
		səs-küy + rəng korreksiyası < 42dB (A) təşkil edir, fon səs-küy səviyyələrindən isə < 3 dB (A) yuxarıdır. Reseptorun fasadında texniki xidmətlə bağlı ventilyasiya səs-küyü L_{Amax} <50 dB (A) təşkil edir. Ehtiyat ventilyasiyanın səs-küy təsirinə məruz qalmanın həftəlik səviyyəsi $L_{EP, w}$ <70 dB(A), reseptorda isə L_{Cpeak} <137 dB(A) təşkil edir.
Zəif	2	Tikinti zamanı səs-küyün (ətraf mühit və tikinti) ümumi səviyyəsi <5 dB(A) artmış və ya yaşayış binalarının xaricində razılaşdırılmış gündüz iş saatları və gecə saatları arasında Leq həddi 1 saat 45 dB(A) 65 dB(A)-dən aşağıdır. Əməliyyat zamanı yaşayış binalarının xaricində daimi səs-küy + rəng korreksiyası < 42dB (A) və ya mövcud səs-küy səviyyələri 42 dB (A) olduğu halda, fon səs-küy səviyyələrindən < 3 dB (A) yuxarıdır. Reseptorun fasadında texniki xidmətlə bağlı ventilyasiya səs-küyü L_{Amax} 50-60 dB (A) təşkil edir. Ehtiyat ventilyasiyanın səs-küy təsirinə məruz qalmanın həftəlik səviyyəsi $L_{EP, w}$ 70-80 dB (A), reseptorda isə L_{Cpeak} <137 dB (A).
Orta	3	Tikinti zamanı səs-küyün (ətraf mühit və tikinti) ümumi səviyyəsi 5-10 dB(A), yaşayış binalarının xaricində razılaşdırılmış gündüz iş saatları və gecə saatları arasında Leq həddi 1 saat 45 dB(A) 65 dB(A)-dən çox artmışdır. Əməliyyat zamanı yaşayış binalarının xaricində daimi səs-küy + rəng korreksiyası < 42dB (A) və fon səs-küy səviyyələrindən 3-5 dB (A) yuxarıdır. Reseptorun fasadında texniki xidmətlə bağlı ventilyasiya səs-küyü L_{Amax} 60-65 dB (A) təşkil edir. Ehtiyat ventilyasiyanın səs-küy təsirinə məruz qalmanın həftəlik səviyyəsi $L_{EP, w}$ 80-85 dB(A) və ya reseptorda L_{Cpeak} >137dB(A).
Yüksək	4	Tikinti zamanı səs-küyün (ətraf mühit və tikinti) ümumi səviyyəsi 10 dB(A), yaşayış binalarının xaricində razılaşdırılmış gündüz iş saatları və gecə saatları arasında Leq həddi 1 saat 45 dB(A) 65 dB(A)-dən çox artmışdır. Əməliyyat zamanı yaşayış binalarının xaricində daimi səs-küy + rəng korreksiyası > 42dB (A) və fon səs-küy səviyyələrindən 5-10 dB (A) yuxarıdır. Reseptorun fasadında texniki xidmətlə bağlı ventilyasiya səs-küyü L_{Amax} 65-70 dB (A) təşkil edir. Ehtiyat ventilyasiyanın səs-küy təsirinə məruz qalmanın həftəlik səviyyəsi $L_{EP, w}$ 85-87 dB(A) və ya reseptorda L_{Cpeak} >137-140 dB(A).

Güc	Qiymət	Nümunələr
Çox yüksək	5	Tikinti zamanı səs-küyün (ətraf mühit və tikinti) ümumi səviyyəsi >10 dB(A), yaşayış binalarının xaricində razılaşdırılmış gündüz iş saatları və gecə saatları arasında Leq həddi 1 saat 55 dB(A) 75 dB(A)-dən çox artmışdır. Əməliyyat zamanı yaşayış binalarının xaricində daimi səs-küy + rəng korreksiyası > 42 dB (A) və fon səs-küy səviyyələrindən >10 dB (A) yuxarıdır. Reseptorun fasadında texniki xidmətlə bağlı ventilyasiya səs-küyü $L_{Amax} >70$ dB (A) təşkil edir. Ehtiyat ventilyasiyanın səs-küy təsirinə məruz qalmanın həftəlik səviyyəsi $L_{EP,w} >87$ dB(A) və ya reseptorda $L_{Cpeak} >140$ dB(A).

3.1.1.3 Vibrasiya

Tikinti işlərinin səbəb olduğu vibrasiya səviyyələri cüzdür. Lakin partlayış ehtimalı, qalaqlama və ağır yük maşınlarının hərəkəti vibrasiyaya səbəb ola bilər. Bu, insanları narahat (pis təsir) edə bilər və müstəsna hallarda, hətta binalar keyfiyyətlə tikilmiş olsalar belə onlara ziyan vura bilər. Pis vəziyyətdə olan arxeoloji obyektlər və binalar vibrasiyadan daha çox zərər çəkə bilərlər.

Tikintiyə dəyən ziyandan narahatlıq (pis təsir) vibrasiyanın daha aşağı səviyyələrində baş verir, buna görə aşağıdakı cədvəllərdə insan reseptorları və fiziki strukturlar arasında fərq qoyulur. Təsirin qiymətləndirilməsi üçün Cədvəl 3-18-də istifadə edilən vibrasiya qiymətləri BS 5228-2:2009 "Səs-küy və vibrasiya ilə mübarizəyə dair norma və qaydalar" (insanlar üçün narahatlıq) və BS 7385-2:1993 "Binalarda vibrasiyaların qiymətləndirilməsi və ölçülməsi. Torpağın vibrasiyasından dəyən zərərin səviyyələri üzrə rəhbərlik" (binalara təsirlər). Pis vəziyyətdə olan arxeoloji obyektlərə və binalara və/və ya tarixi binalara ehtiyatla yanaşma qəbul edilmişdir. Vibrasiya səviyyələri hər bir güclü vibrasiya mənbəyi üçün gözlənilən tipik səviyyələr əsasında müəyyən ediləcək və onun gücü Cədvəl 3-17 və Cədvəl 3-18 əsasında qiymətləndiriləcək. Vibrasiya mənbəyindən asılı olaraq, vibrasiyanın təsiri az olan məsafələr müəyyən ediləcək, bax: Fəsil 10 - Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirlər və Təsirlərin Azaldılması.

Cədvəl 3-17: Reseptorun titrəyişlər baxımından əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	İnsanların yaratdığı	Binaların pozulması
Çox zəif	A	Kənardan gələn ziyarətçilər və layihənin işçi qüvvəsi	Sənaye obyektləri və binaları
Zəif	B	Layihə sahəsindən kənarda olan digər işçilər və/yaxud layihə işləri (yəni layihə işçi qüvvəsinin bir hissəsi olmayan)	İntensiv istifadəli ictimai binalar
Orta	C	Sakinlər	Çoxmərtəbəli dəmir-beton binalar Taxta yaşayış binaları
Yüksək	D	Məktəblər	Plitələrdən və ya kərpicdən tikilmiş yaşayış

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	İnsanların yaratdığı	Binaların pozulması
			binaları
Çox yüksək	E	Xəstəxanalar, qocalar evləri	Yüngül və quraşdırma konstruksiyalı binalar Tarixi binalar və arxeoloji sahələr Titrəyişə həssas avadanlıq, məs. yazma avadanlığı qoyulmuş binalar

Cədvəl 3-18: Proqnozlaşdırılmış vibrasiyanın təsir gücünün təsnifatı

Güc	Qiymət	İnsanların narahatlığı	Binaların nasazlığı
Çox zəif	1	<0.14mm/s PPV ¹ . Vibrasiyanın hiss olunma ehtimalı azdır	<0.6mm/s PPV: binaya kosmetik ziyan vurulması ehtimalı yoxdur
Zəif	2	0.14–0.3mm/s PPV. Vibrasiya tikinti ilə bağlı ən həssas titrəyiş tezliklərində hiss oluna bilər	
Orta	3	0.3–1.0mm/s PPV. Vibrasiya hiss oluna bilər	0.6–15mm/s PPV: < 4Hz
Yüksək	4	1.0-10 mm/s. Ola bilsin, vibrasiya şikayətlərə səbəb olsun, lakin qabaqcadan xəbərdarlıq edilsə və izahat verilsə, şikayətlərə dözmək olar.	15–20mm/s PPV: <15Hz tezliklərdə binaların dağılması mümkündür
Çox yüksək	5	>10mm/s. Ola bilsin, vibrasiya bu səviyyəyə qısa məruz qalmadan çox dözülməz olacaq	> 20mm/s PPV: <15Hz tezliklərdə binaların dağılması mümkündür arxeoloji obyektə > 0.6 mm

¹ Hissəciklərin ən yüksək sürəti

3.1.1.4 Mədəni irs

Prosesin daşınmaz olduğu üçün arxeoloji xüsusiyyətlər barədə məlumatı yalnız layihənin tikinti fəzasında əldə etmək mümkündür. Buna görə, tikinti fəzasından əvvəl dəqiq nəticələrini/ciddiliyini tez-tez müəyyən etmək mümkün deyil. Lakin boru kəməri mövcud CQBK-nə yaxın olduğu üçün, obyektlərin çoxunu və onların vaciblik səviyyələrini qiymətləndirmək daha asandır. Buna baxmayaraq, hətta həmin obyektin bir hissəsi mövcud boru kəməri ilə bağlı tədqiq edilən sahədə yerləşsə belə səthi ifadə edilə bilməyən obyektin əhəmiyyəti və tam təsiri barədə həmişə dəqiq bir şey söyləmək mümkün deyil. Bu kimi obyektlərin əhəmiyyəti barədə fikir tez-tez dəyişir, çünki qazma işləri aparılır və obyektin tam genişliyi, yəni təsir səviyyəsi obyektin miqyası barədə bilik tələb edir.

Cədvəl 3-19-da mədəni irs obyektlərinin əhəmiyyəti və həssaslığı göstərilir. Cədvəl 3-20-də xarabaların qorunma statusu və qorunmasının vəziyyəti, arxeoloji xarabaların potensial dağılması, Cədvəl 3-19-da nəzərə alaraq, təsirin gücü müəyyən edilir. Həmçinin, Cədvəl 3-20-də araşdırma yolu ilə mədəni irsin əsaslı şəkildə tədqiq edilməsi ərazinin arxeologiyasının dərk edilməsinə, ictimaiyyətin maarifləndirilməsinə və yerli faktoqrafik materialların toplanmasına müsbət/faydalı təsir göstərə bilər.

Mədəni irsin qiymətləndirilməsi Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (BMK/İFC) İş Keyfiyyəti Standartı 8 əsasında həyata keçirilir və Şose yolları idarəsinin (BK) mədəni irsə dair meyarlarını, Hissə 2 HA 208/07, "Yolların və Köprülərin layihələndirilməsinə dair Təlimat"-ı nəzərə alır. Sonuncu sənəd model kimi qəbul edilmişdir. Birləşmiş Krallıqda və Avropada qiymətləndirmələr bu model əsasında qurulur.

Cədvəl 3-19: Mədəni İrs fondlarının əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	Az və ya heç bir arxeoloji dəyəri olmayan fond, məsələn əvvəllər ciddi ziyan çəkmiş və ya dağılmış obyektlər.
Zəif	B	Yerli əhəmiyyətli xüsusi və qeyri-xüsusi obyektlər Maliyyə çatışmazlığından zəif qorunan və/və ya pis şəraitə görə ömrü başa çatan obyektlər Dəyəri məhdud, lakin yerli tədqiqat məqsədləri üçün faydalı ola bilən obyektlər, məsələn şumlanmış və davam edən şumlamadan təhlükə altında olan ərazilər.
Orta	C	Rayon səviyyəsində tədqiqat məqsədləri üçün vacib və ya faydalı olan xüsusi və ya qeyri-xüsusi fond
Yüksək	D	Milli qanunvericiliklə qorunan, mühafizə edilən abidələr siyahısına salınmış obyektlər. Dövlət səviyyəsində tanınmış tədqiqat məqsədləri üçün faydalı ola bilən fond
Çox yüksək	E	Mədəni, tarixi və ya arxeoloji dəyəri olan və UNESCO-nun Dünya Mədəni İrs siyahısına daxil edilmiş obyektlər (o cümlədən namizədliyi irəli sürülmüş obyektlər). Beynəlxalq səviyyədə tanınmış və elmi-tədqiqat məqsədləri üçün fayda verə bilən obyektlər
Məlum deyil	-	Hazırda, resursun əhəmiyyəti məlum deyil. Bunun müəyyən edilməsi üçün kifayət qədər qiymətləndirmə işləri aparılmayıb.

Cədvəl 3-20: Mədəni irs fonduna təsir gücünün təsnifatı

Güc	Qiymət	Nümunələr
Faydalı/ dəyişiklik yoxdur		Əvvəllər məlum və ya naməlum, lakin tədqiq edilməmiş obyektlər. Proqnoza görə, layihədə ilk əsas araşdırma və ya elmi tədqiqat məlumatı/biliyin genişləndirilməsində tədqiqatçılar üçün faydalı

Güc	Qiymət	Nümunələr
		olmalıdır. Obyektdə heç bir ciddi dəyişiklik yoxdur. layihənin əhatə dairəsindən kənarda, araşdırma koridorunda yerləşən obyektlərə aiddir.
Çox zəif	1	Arxeoloji materiallarda və ya ətraf şəraitdə cüzi dəyişikliklər (obyekt ətrafındakı mühit və ya element) (arayış: faydalı maddi nümunələrin 1-10% pis vəziyyətdədir və ya dağılmışdır)
Zəif	2	Əsas arxeoloji materiallarda dəyişikliklər, belə ki obyektlər bir qədər dəyişir (arayış: faydalı maddi nümunələrin 10-25 %-i pis vəziyyətdədir və ya dağılmışdır) Ətraf şəraitdə kiçik dəyişikliklər
Orta	3	Əsas arxeoloji materiallara dəyişikliklər, belə ki resursun şəkli dəyişir (arayış: faydalı maddi nümunələrin 25-50 %-i pis vəziyyətdədir və ya dağılmışdır) Aktivin xarakterinə təsir edən ətraf şəraitdə ciddi dəyişikliklər
Yüksək	4	Əsas arxeoloji materialların çoxunda dəyişikliklər, belə ki, resurs ciddi şəkildə dəyişir (arayış: faydalı maddi nümunələrin 50-75 %-i pis vəziyyətdədir və ya dağılmışdır) Ətraf şəraitdə kompleks dəyişikliklər
Çox yüksək	5	Arxeoloji materialların çoxunda və ya hamısında dəyişikliklər, belə ki resurs tamamilə dəyişir (arayış: faydalı maddi nümunələrin 75-100 %-i pis vəziyyətdədir və ya dağılmışdır) Ətraf şəraitdə geniş dəyişikliklər
Qeyri-müəyyən	-	Obyekt/cəhət və ya tikinti əməliyyatları barədə əldə olan məlumatlar bu mərhələdə mümkün təsirləri müəyyən etməyə imkan vermir.

3.1.1.5 Sosial sahəyə təsirlər

Sosial sahəyə potensial təsirlər fərdlərə, ev təsərrüfatlarına və bütöv icmalara toxuna bilər və həmin təsirlər layihə ilə bağlı işlərin (məsələn torpaq sahələrinin əldə edilməsi və ya iş yerlərinin yaradılması) və ya səs-küy səviyyələrinin artması, hava keyfiyyətinin pisləşməsi və ya yol hərəkətinin intensivləşməsi kimi ətraf mühit baxımından dəyişikliklər nəticəsində əmələ gələ bilər. Təsirlərin əhəmiyyəti bir çox dəyişən kəmiyyətlərdən asılıdır, məsələn keçmiş təcrübə və layihənin işlənmə prosesində əvvəlki təsirlərin başa düşülməsi. Bundan başqa, yerli faktorların da əhəmiyyəti böyükdür, çünki faktiki və ya gözlənilən dəyişikliklərə fərdlərin, ev təsərrüfatlarının və icmaların həssaslığı və reaksiyası fərqlidir. Faktiki və ya gözlənilən dəyişikliklərə insanlar da reaksiya verə bilərlər və onlar səbəb-nəticə əlaqələrinin bir hissəsinə çevrilə bilərlər və beləliklə mümkün təsirlərin xarakterini və gedişini dəyişə bilərlər.

Boru kəmərinin tikintisində bir sıra müxtəlif davamlı (çoxu qısamüddətli) potensial təsirlər mümkündür, o cümlədən:

- Torpaq əldə edilməsi və təbii ehtiyatlarla yolun məhdudlaşdırılması (məsələn otlaqlar və ya istirahət zonaları) və dolanışiq üçün vasitələrə və gəlirlərə mənfi təsirlər
- İş imkanlarına, biznesin həyat qabiliyyətinə və potensial gəlirlərin artırılmasına təsir edən iqtisadi dəyişikliklər
- Sosial və fiziki infrastruktur obyektləri və/və ya xidmətləri
- Nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti və növü səbəbindən qəza hallarının və insan həyatı üçün risk və təhlükələrin artması.

Bu təsirlər əldə edilmiş torpaq sahələrinin vaxtında kompensasiyası və yerli işçi qüvvəsinə üstünlük verən işə gətirmə siyasəti kimi xüsusi tədbirlər vasitəsilə azaldıla bilər və/və ya gücləndirilə bilər.

Faktiki olaraq, sosial təsirlərin gücünü və əhəmiyyətini qiymətləndirmək üçün əsas təlimatın Dünya Bankının sosial zəmanət üzrə siyasət və prosedurlarında və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (BMK/İFC) Sosial və Ətraf Mühit baxımından Dayanıqlıq üzrə normalarında və müşayiətedici qeydlərdə verilməsinə baxmayaraq sosial sahəyə təsirlərin qiymətləndirilməsi üçün heç bir standart və ya istiqamətləndirici meyarlar yoxdur. Lakin beynəlxalq təcrübədən məlumdur ki, təsirlərin müəyyən tipləri inkişaf kontekstlərinin çoxunda baş verir və konkret kontekstdə başqa cür olmayınca, adətən əhəmiyyətli hesab edirlər. Bu təsirlər torpaq əldə edilməsinə və iqtisadiyyatda sabitliyin pozulmasına; xəstəlik və ölüm dərəcəsinin artmasına gətirib çıxaran sağlamlıq üçün təhlükələrə; yaşayış səviyyəsinin pisləşməsinə; icmadaxili və icmalararası münasibətə; insan hüquqlarının pozulmasına aiddir.

Sosial reseptorun əhəmiyyətinə/həssaslığına gəldikdə, (fiziki, kapital, maliyyə və sosial) resurslara çıxış, işçi qüvvəsinin mövcud səvişə və təcrübəsini (layihə ilə bağlı işlərə cəlb oluna bilən qruplar) və ayrı-ayrı adamların layihə işləri barədə fikirləri, problemləri və ya düşüncələrini nəzərə alan rəhbərlik işlənilib hazırlanmışdır (Cədvəl 3-21).

Təsirlərin gücünün qiymətləndirilməsinə gəldikdə, torpaq əldə edilməsinin təsirlərini qiymətləndirməkdən ötrü ayrıca cədvəllər işlənilib hazırlanmışdır¹; iqtisadiyyata, məşğulluğa, dolanışığa və səvişəyə; xidmətlərə, digər infraqururura, əhalinin sağlamlığına və təhlükəsizliyinə olan təsirlər. Cədvəl 3.22-3-24-də təsir gücünün qiymətləndirilməsini asanlaşdırmaq üçün bir neçə potensial ssenarinin/təsirin təsviri verilir.

Cədvəl 3-21: Sosial reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	Təsirə məruz qalmış resurslardan istifadə edən fərdlərin, ev təsərrüfatlarının və ya icmaların yaxınlıqdakı alternativlərə çıxışı var. Həmin alternativlərin istifadəsi dolayı mənfi təsir göstərmir. Yüksək ixtisaslı və səvişətli işçi qüvvəsi Yaşlı adamlar sağlamlığa və əmin-amanlığa təhlükələri yaxşı başa düşürlər. Onlar boru kəmərinin tikintisi və istismarı zamanı boru kəmərinin yaxınlığında yaşamış və işləmişlər. Buna görə də, yaşlı adamlar uşaqlara/gənclərə məsləhət verə

¹ Torpaq əldə etmə fermer və ya başqa istifadəçilər tərəfindən daimi və müvəqqəti olaraq torpaqdan istifadə etmə imkanının itirilməsi (məsələn, bitkilərdən yanacaq kimi istifadə edən çobanlar/heyvandarlar) və sonralar boru kəmərinin istismarı müddətində onun istifadəsinə qoyulan məhdudiyyətlərdir.

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
		/nəzarət edə bilirlər. PAC-larda (layihənin təsirinə məruz qalmış icmalar) maraqlı tərəflər təsir barədə heç bir narahatlıq ifadə etmədilər.
Zəif	B	Təsirə məruz qalmış resurslardan istifadə edən fərdlərin, ev təsərrüfatlarının (ET/HH) və ya icmaların yaxınlıqdakı alternativlərə çıxışı var. Həmin alternativlərin istifadəsi məhdud dolayı mənfi təsir göstərə bilər. Yüksək ixtisaslı kadrlar, lakin lazımı təcrübə yoxdur Az sayda PAC-larda bir neçə maraqlı olanlar təsir barədə narahatlıq bildirdilər
Orta	C	Bəzi fərdlər/ailələr təsirə məruz qalmış resurslardan asılıdırlar və yaxınlıqda heç bir alternativ yoxdur Səriştəli işçi qüvvəsi azdır, onların təcrübəsi də azdır Bəzi ev təsərrüfatları/ailələr və sahibkarlar/operatorlar başa düşürlər ki, baş verən hər hansı dəyişiklik onların dolanışqı təmin etmək qabiliyyətinə, resursların saxlanması və ya həyat keyfiyyətinə uzun bir müddət ərzində (>1 il) təsir göstərəcək. Yaşlı adamlar layihənin işlənməsi ilə əlaqədar dəyişikliklərin (yol hərəkətinin güclənməsi, xəndəklər) sağlamlıq və əmin-amanlıq üçün yaratdığı təhlükələri başa düşürlər, lakin boru kəmərinin tikintisi və istismarı müddətində burada yaşayış və işləmək təcrübələri yoxdur. Yaşlı adamlar yalnız ümumi şəkildə uşaqlara/gənclərə məsləhət verə /nəzarət edə bilirlər. Bəzi PAC-larda bir çox maraqlı tərəflər öz narahatlıqlarını bildirdilər.
Yüksək	D	İcma təsirə məruz qalmış resurs(lar)dan asılıdır və yaxınlıqda alternativ yoxdur Bir çox ev təsərrüfatı/ailə və sahibkarlar/operatorlar başa düşürlər ki, dəyişiklik onların dolanışqı təmin etmək qabiliyyətinə və ya həyat keyfiyyətinə qəbul edilməz dərəcədə təsir göstərəcək Layihənin işlənməsi ilə əlaqədar dəyişikliklərin (yol hərəkətinin güclənməsi,

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
		xəndəklər) sağlamlıq və əmin-amanlıq üçün yaratdığı təhlükələr yalnız müəyyən yaşlı adamlar tərəfindən başa düşülür. Həmin yaşlı adamlar yalnız ümumi şəkildə uşaqlara/gənclərə məsləhət verə/nəzarət edə bilirlər. Başqa uşaqlara/gənclərə çətin ki, adekvat məsləhət verilsin/nəzarət edilsin. QHT-lər tərəfindən və əksər PAC-larda təsir barədə böyük narahatlıq ifadə edilmişdir.
Çox yüksək	E	Bir çox icmalar təsirə məruz qalmış resurs(lar)dan asılıdır, yaxınlıqda isə alternativ yoxdur Səriştəli və təcrübəli işçi qüvvəsi çatışmazlığı Yaşlı adamların çoxu layihənin işlənməsi ilə əlaqədar dəyişikliklərin (yol hərəkətinin güclənməsi, xəndəklər) sağlamlıq və əmin-amanlıq üçün yaratdığı təhlükələri yaxşı başa düşürlər. Çətin ki, yaşlı adamlar uşaqlara münasib məsləhət versinlər/nəzarət etsinlər. Bir çox ev təsərrüfatı/ailə və sahibkarlar/operatorlar başa düşürlər ki, dəyişiklik onların dolanışiq təmin etmək qabiliyyətinə və ya həyat keyfiyyətinə qəbul edilməz dərəcədə təsir göstərəcək və onlar öz yerlərini/icmalarını tərk edə bilirlər. QHT-lər tərəfindən və bir çox marağı olan PAC-larda təsir barədə çox böyük narahatlıq ifadə edilmişdir.

Cədvəl 3-22: Torpaq əldə edilməsinin təsir gücünün təsnifatı

Güc	Qiymət	Nümunələr
Müsbət təsir	-	t/e
Çox zəif	1	Qısamüddətli (< 6 ay) narahatlıq/torpaq sahiblərinin və istifadəçilərinin gəlir itkisi olmadan, iqtisadi imkanları azalmadan öz torpaqlarından istifadə etmək imkanlarının azalması və ya PAC-larda təsirə məruz qalmış ev təsərrüfatlarının və ya fərdlərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması variantları Dolanışığı və ya "həyat imkanlarını" yaxşılaşdırmaq üçün əldən verilmiş imkanların başa düşülməsi
Zəif	2	Torpaq sahiblərinin və istifadəçilərin öz torpaq sahələrindən istifadə etmək qabiliyyətinin bəzi aspektlərində dolanışığa, iqtisadi imkanlara və ya PAC-larda təsirə məruz qalmış, lakin yeni şəraitə nisbətən

Güc	Qiymət	Nümunələr
		asanlıqla uyğunlaşa biləcək məhdud saylı fərdlərin/ev təsərrüfatlarının həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına müvəqqəti (<1 il) və ya qeyri-müntəzəm mənfi dəyişikliklər
Orta	3	Torpaq sahiblərinin və istifadəçilərin öz torpaq sahələrindən istifadə etmək qabiliyyətinin daim azalması, elə ki, (IFC P-S5-də müəyyən edildiyi kimi) sabit iqtisadi vəziyyətin pozulması PAC-larda 20-dək fərdi və ya ev təsərrüfatına təsir göstərir. PAC-larda ev təsərrüfatları və fərdlər itkilərə və ya torpaqdan istifadənin dəyişməsinə uyğunlaşa bilərlər, lakin bəzi ev təsərrüfatları/fərdlər üçün keçid dövrü çətin ola bilər.
Yüksək	4	Torpaq sahiblərinin və istifadəçilərin öz torpaq sahələrindən istifadə etmək qabiliyyətinin daim azalması, belə ki (IFC P-S5-də müəyyən edildiyi kimi) sabit iqtisadi vəziyyətin pozulması PAC-larda 20-dən çox fərdi və ya ev təsərrüfatına təsir göstərir. PAC-larda ev təsərrüfatları və fərdlər itkilərə və ya torpaqdan istifadənin dəyişməsinə uyğunlaşa bilərlər, lakin ev təsərrüfatlarının/fərdlərin çoxu üçün keçid dövrü çətin ola bilər. (IFC P-S5-də müəyyən edildiyi kimi) PAC-larda təxminən 5 ailənin köçürülməsi
Çox yüksək	5	(IFC P-S5-də müəyyən edildiyi kimi) 5 ailədən/biznesdən çoxunun köçürülməsi. PAC-larda 50 %-dən çox ailəyə təsir göstərən iqtisadiyyatda sabit vəziyyətin pozulması Dəyişikliklərə uyğunlaşma zamanı çoxsaylı fərdlərin/ev təsərrüfatlarının yaşadığı çətinliklər icmaların bütövlüyünə təhlükə yaradır.

Cədvəl 3-23: İqtisadiyyata, məşğulluğa, ixtisasa və dolanışığa təsir gücünün təsnifatı

Güc	Qiymət	Nümunələr
Müsbət təsir	-	Həyat səviyyəsini təmin etmək və ya onu yaxşılaşdırmaq məqsədilə fərdlər, ev təsərrüfatları, bizneslər və ya icmalar tərəfindən aşağıdakıların genişləndirilməsi: - Maliyyə və maddi aktivlər (məsələn əmanətlər və binalar) - Təbii aktivlər (məsələn torpaq, su mənbələri və meşələr) - İnsan kapitalı və ictimai aktivlər (məsələn ixtisas, bilik, ictimai-məişət fəaliyyətlərini dəstəkləyən şəbəkələr) - Məşğuluq, iş yerinin təhlükəsizliyi və artırılmış adambaşı gəlirlər - İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi - Yerli biznesin həyat qabiliyyəti/imkanları. CQBKG layihəsi və PAC-lar arasında ahəngdar və qarşılıqlı faydalı birgə iş münasibətləri
Çox zəif	1	Qısamüddətli (< 6 ay) narahatlıq/biznesin və ev təsərrüfatlarının və ya fərdlərin həyat qabiliyyətinin/imkanlarının azalması. Gəlir itkisi, "həyat imkanları" və yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün təhlükə artır. Dolanışıqı və ya "həyat imkanlarını" yaxşılaşdırmaq üçün əldən verilmiş imkanların başa düşülməsi
Zəif	2	Torpaq sahiblərinin və istifadəçilərin öz torpaq sahələrindən istifadə etmək qabiliyyətinin bəzi aspektlərində dolanışıq, iqtisadi imkanlara və ya PAC-larda təsirə məruz qalmış, lakin yeni şəraitə nisbətən asanlıqla uyğunlaşa biləcək məhdud saylı fərdlərin/ev təsərrüfatlarının/bizneslərin (o cümlədən iş yerlərinin, gəlirlərin, malların satışı üçün bazarlara çıxış) imkanları həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına müvəqqəti (<1 il) və ya qeyri-müntəzəm mənfi dəyişikliklər. Bəzi biznes sahibləri qısamüddətli (<1 il) maliyyə itkiləri ilə üzləşir, lakin yaxın gələcəkdə bərpa olunma ehtimalı vardır. İş yerlərinin və ya saatlarının azalması nəticəsində ev təsərrüfatlarının/fərdlərin gəlirlərinin azalması, lakin yaxın gələcəkdə bərpası ehtimalı
Orta	3	İcmalarda iş yerlərinin azalması və yaşayış səviyyəsinə mənfi təsirlər. İcmalar yaxın-qısamüddətli (iş itirəndən sonra 1 il) gələcəkdə uyğunlaşmağa, alternativ iş yerləri təmin etməyə və dolanışıqda mənfi dəyişiklikləri əks tərəfə çevirməyə qadirdirlər.
Yüksək	4	Alternativ imkanları məhdud olan icmalarda orta müddətdə (iş yerlərinin itirilməsindən sonra bir ilədək) iş yerlərinin və dolanışıq üçün vasitələrin itirilməsi Zəif qrupların (əlillər, yaşlılar, daxili köçkünlər/qaçqınlar,

Güc	Qiymət	Nümunələr
		ailə başçısı qadın olan ailələr və həyat səviyyəsi rəsmi yaşayış minimumdan aşağı olanlar) yaşayış səviyyəsinə və ya iş imkanlarına/"həyat imkanlarına" fərqləndirici mənfi təsir göstərən dəyişiklik İcma(lar) iş yerlərinin itkisinə və ya gəlirlərin azalmasına uyğunlaşa bilər, lakin keçid dövrü fərdlərin/ev təsərrüfatlarının çoxu üçün çətin ola bilər. Biznes sahibləri üçün bərpası çətin ola bilən orta-uzunmüddətli (>1 il) maliyyə itkiləri
Çox yüksək	5	Gəlir itkisinə görə yerli bizneslər bağlanır və ya başqa yerə köçürlər Orta müddətdə (iş yerlərinin itirilməsindən sonra 1 il), mühacirlikdən başqa, yerlərdə alternativ imkanlar olmadan icmalarda xeyli iş yerinin və dolanışıq vasitələrinin itirilməsi (>30% iş yeri və ya dolanışıq vasitələri) Həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün mənfi təsirlərin və/və ya əldən verilmiş imkanların geniş dərk edilməsi məyusluq və ümitsizliklə nəticələnir, mühacirliyə və icmanın bütövlüyünə və həyat qabiliyyətinə təhlükə təədir. Həyat keyfiyyətinin daim azalması dərk olunur.

Cədvəl 3-24: İnfrastruktura və xidmətlərə təsir gücünün təsnifatı

Güc	Qiymət	Nümunələr
Müsbət təsir	-	İnsanların, ev təsərrüfatlarının və ya icmaların yaşayış səviyyəsini və ya "həyat imkanlarını" aşağıdakı vasitələrlə qorumaq və ya yaxşılaşdırmaq qabiliyyətinin güclənməsi - Sosial infrastruktur (məsələn klinikalar, məktəblər, mədəniyyət mərkəzləri) - Maddi/fiziki infrastruktur (məsələn yollar və su təchizatı şəbəkələri).
Çox zəif	1	İkinci dərəcəli yerli sosial/fiziki infrastruktur obyektlərinə/xidmətlərinə çıxışda qısamüddətli dəyişikliklər, lakin məqbul alternativlər mövcuddur
Zəif	2	Müəyyən əsas yerli sosial/fiziki infrastruktur obyektlərinə/xidmətlərinə çıxışda qısamüddətli dəyişikliklər, lakin məqbul alternativlər mövcuddur
Orta	3	<6 ay müddətinə yerli sosial/fiziki infrastruktur obyektləri/xidmətləri məhduddur/əlçatmazdır İkinci dərəcəli infrastruktura müvəqqəti zərər
Yüksək	4	6-12 ay müddətinə yerli sosial/fiziki infrastruktur obyektləri/xidmətləri məhduddur/əlçatmazdır Əsas infrastruktura müvəqqəti zərər
Çox yüksək	5	Əsas yerli sosial/fiziki infrastruktur obyektləri/xidmətləri daimi məhduddur/əlçatmazdır İnfrastruktura daimi zərər

3.1.1.6 Sağlamlığa təsirin qiymətləndirilməsi

Yanaşı olaraq, layihədə Sağlamlığa Təsirlərin Qiymətləndirilməsi (STQ) üzrə iş aparılmışdır. Bu iş ƏMSSTQ qrupu ilə birgə həyata keçirilmişdir. Bu yarım-bölmədə STQ metodikasının qısa icmalı verilir. Həmin metodika sağlamlığa ümumi riskləri müəyyən etmək məqsədilə sağlamlığa təsir və təsirin baş vermə ehtimalı (mümkünlüyü) əsasında qurulur. STQ-də beynəlxalq neft-qaz sənayesi və beynəlxalq kredit təşkilatları tərəfindən işlənib hazırlanmış müəyyən ətraf mühit üzrə səhiyyə sahələrinin (ƏMSS) ilkin qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. Məqsəd, layihənin hər sahəyə təsir edib-etməyəcəyini müəyyən etmək və gələcək tədqiqatlara zəmanət vermək idi. Cədvəl 3-25-də aşağıdakı ESS-lər potensial təsiri olan sahələr kimi müəyyən edilmiş, buna görə STQ çərçivəsində əldə olan bütün əsas məlumatlar əsasında layihənin bütün aspektləri üçün ətraflı qiymətləndirilmişdir.

Cədvəl 3-25: Ətraf mühit üzrə səhiyyə sahələri

Ətraf mühit üzrə səhiyyə sahələri (ƏMSS)
Bədbəxt hadisələr/xəsarətlər – nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti və icmanın inşaat meydançasına girişi ilə əlaqədar xəsarətlər, neft sızmaları və atmosfərə atılmalar
Tibbi xidmət infrastrukturunu və onun gücü
Təhlükəli materialların təsirinə məruz qalma
Torpaq, su, sanitariya şəraiti və tullantılarla bağlı xəstəliklər
Qeyri-yoluxucu xəstəliklər
Sağlamlığın sosial determinantları (SSD)
Cinsi yolla ötürülən infeksiyalar
Yaşayış mənzilləri və nəfəs problemləri
Ərzaq və qidalanma problemləri
Zoonozlar
İnfeksiya daşıyıcıları ilə bağlı xəstəliklər
Proqramları idarəetmə sistemləri

Sağlamlığa hər bir potensial təsirin bir neçə müxtəlif ölçüsü var. Bunlar təsirin gücünü və onun azaldılması üzrə tədbirlərin müəyyən edilməsinə kömək edir.

- Xüsusiyyət – birbaşa, dolay və ya ümumi
- Vaxt cədvəli və sürətlilik – nə vaxt (layihə fazası), yəni tikinti, istismar, istismardan çıxarma və nə qədər vaxt, yəni günlər, aylar, illər və s
- Tezlik – müəyyən müddət ərzində baş vermənin intensivliyi
- Əhatə dairəsi – təsirlərə məruz qalması ehtimal edilən yerlər (yerli, rayon, ölkə səviyyəsində)
- Güc – intensivlik, xüsusilə də, mövcud əsas şəraitlərə gəldikdə
- Əhəmiyyət – potensial olaraq təsire məruz qalan icma tərəfindən risklərin qəbul edilməsi
- İdarə oluna bilmə və ya risklərə (qabaqlayıcı və ya reaktiv) cavab verməyə təsir göstərmə qabiliyyəti.

Gücünü müəyyən etməkdən ötrü aşağıdakı meyarların köməyi ilə hər ESS üçün icmanın sağlamlığına və təhlükəsizliyinə olan potensial təsir qiymətləndirilmişdir (Cədvəl 3-26).

Cədvəl 3-26: Sağlamlığa təsir dərəcəsinin təsnifatı

Potensial təsir	İcmanın sağlamlığına dair tövsiyələr
Çox yüksək	Ətrafdakı icmalara birbaşa təsir edən güclü partlayış/atılma.

Potensial təsir	İcmanın sağlamlığına dair tövsiyələr
Yüksək	Yol və ya hava nəqliyyat vasitəsində güclü qəza hadisəsi Geniş sosial təsir Xəstələnmə dərəcəsinin çıxış səviyyəsindən 30% yuxarı dəyişməsi
Orta	Xəstələnmə dərəcəsinin çıxış səviyyəsindən 10-30% yuxarı dəyişməsi Yerli sosial sahəyə mənfi təsir
Zəif	Yerli xidmətlərin fəaliyyətində 24 saatdan az müddətinə fasilə. Yerli klinikaya müraciətlər: başağrısı, asqırma, öskürək, göz qıcıqlanması.
Çox zəif	Ayrı-ayrı ailələrdən qısamüddətli şikayətlər: səs-küy, qoxu, baş ağrısı, öskürmə.

Hər təsirin baş verməsi ehtimalı dərəcələrə bölünmüş şkala ilə qiymətləndirilmişdir: 1=uzaq və 8=nisbətən ümumi.

Ayrıca qiymətləndirmənin bir hissəsi olan ümumi sağlamlığa riski qiymətləndirmək üçün təsir gücü və təsirin baş vermə ehtimalı birləşdirilir.

3.1.1.7 Yol hərəkəti və nəqliyyat

Nəqliyyat təsirlərinin (avtomobil və dəmir yolları) qiymətləndirilməsi üçün yanaşma həssas reseptorların mövcudluğuna, eləcə də, layihənin sürəklilik, əmələ gələn yol hərəkətinin miqyası və növü törətdiyi dəyişikliklərə aiddir.

Reseptorların mövcudluğu (məsələn tikilib abadlaşdırılmış yerlər, kəndlər, məktəblər, səkilər və s.) baş verə biləcək təsirlərin şərtidir və ən böyük riskə uşaqlar və əlillər kimi həssas reseptorlar məruz qalacaq (Cədvəl 3-27). Təsir gücünə gəldikdə (Cədvəl 3-28), nəqliyyat axını faizinin artması, nəqliyyat vasitələrinin proqnozlaşdırılan hərəkətlərinin sayı, nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti üçün vaxt seçilməsi, nəqliyyat vasitələri səbəbindən qəzaların potensial artması və səfər vaxtının uzanması, tıxaclar və ya gecikmələr nəzərə alınmışdır.

Cədvəl 3-27: Reseptorların layihə nəqliyyatı və avtomobilləri baxımından əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	Proqnozlaşdırılan yol hərəkəti səviyyəsi/növü ilə bağlı məhdudiyyəti olmayan avtomobil/dəmir yolları Piyadaların istifadə etmədiyi yol/keçid
Zəif	B	Proqnozlaşdırılan yol hərəkəti səviyyəsi/növü ilə bağlı məhdudiyyəti (eni, səthinin vəziyyəti, görünmə dərəcəsi) olmayan avtomobil/dəmir yolları Piyadaların nadir hallarda keçid kimi istifadə etdikləri ciğir və ya yol
Orta	C	Orta məhdudiyyətli (eni, səthinin vəziyyəti, görünmə dərəcəsi), proqnozlaşdırılan avtomobil tiplərinə uyğunlaşmaqda bəzi çətinlikləri olan avtomobil/dəmir yolları Piyadaların gündə ən azı bir dəfə keçid kimi istifadə etdikləri ciğirlər və ya yol
Yüksək	D	Ciddi məhdudiyyətli (eni, səthinin vəziyyəti, görünmə

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
		dərəcəsi), proqnozlaşdırılan avtomobil tiplərinə uyğunlaşmaqda ciddi çətinlikləri olan avtomobil/dəmir yolları (məsələn piyadalar məhdudiyyətlərə görə yolda hərəkət etməyə məcburdurlar) Piyadaların gündə bir neçə dəfə keçid kimi istifadə etdikləri səki və ya yol Yol hərəkətinin sıx yaxınlığında yol alverçiləri/bazarlar
Çox yüksək	E	Marşrut boyunca tam/qismən ciddi məhdudiyyətli, proqnozlaşdırılan avtomobil tiplərinə uyğunlaşmaqda ciddi çətinlikləri olan avtomobil/dəmir yolları Yola yaxın məktəblər, xəstəxanalar və ya dükanlar. Piyadalar və ya uşaqlar məktəbə və ya valideynlər xəstəxanaya getmək üçün həmişə istifadə etdikləri cığır və ya yol

Cədvəl 3-28: Yol hərəkətinin və nəqliyyatın proqnozlaşdırılmış təsir gücünün təsnifatı

Güc	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	1	Yol hərəkətində, tıxaclarda, gecikmələrdə və ya bədbəxt hadisələrdə ölçülə bilən daimi və ya müvəqqəti artım yoxdur Gecə saatlarında yol hərəkəti yoxdur Yol və ya səki bağlama və ya yandan keçmə yoxdur
Zəif	2	Tikinti və ya istismar zamanı mövcud nəqliyyat axının 5 % ¹ -dən az artması və ya layihədə saatda 15 ikitərəfli və ya gündə (yeni 24-saatda) 50 ikitərəfli hərəkətdən çox hərəkət proqnozlaşdırılır Gecə saatlarında yol hərəkəti yoxdur Tıxacların və ya gecikmələrin sayı bir qədər artır Yol-nəqliyyat hadisələrinin sayı bir qədər artır Yolların və ya səkilərin bağlanması və ya yan keçməsi icmalardan çox fərdi evlərə təsir edir və/və ya beş gündən az müddətə kiçik daşıma həcmi olan kiçik yolları və ya səkiləri əhatə edir
Orta	3	Tikinti və ya istismar zamanı mövcud nəqliyyat axınları 6 - 10% ¹ artır və ya layihədə saatda 29 ikitərəfli və ya gündə 99 ikitərəfli hərəkət proqnozlaşdırılır Gecə saatlarında nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti proqnozlaşdırılır, lakin axın icmalardan yox, fərdi evlərdən yan keçəcək Tıxaclarda və ya gecikmələrdə ciddi daimi artım olmayacaq. Artım orta və müvəqqəti olacaq Yol qəza hadisələri riski orta və müvəqqəti olacaq. Ciddi daimi artım gözlənilmir. Yolların və ya səkilərin bağlanması və ya yan keçməsi

Güc	Qiymət	Nümunələr
		bir icmaya təsir edir və/və ya orta həcmli hərəkəti olan yolları və ya səkiləri əhatə edir, 5-10 gün davam edir Yollarda ağır yük maşınları axınında orta müvəqqəti artım, lakin heç bir/daimi kiçik artım yoxdur Neft sızması hadisəsindən sonra təhlükəli maddələrin daşınması sağlamlığa, təhlükəsizliyə və ya ətraf mühitə ziyan vura bilər Layihə ilə bağlı yol hərəkəti avtomobil və ya dəmir yollarının vəziyyətini pisləşdirə bilər, kiçik təmir işləri tələb oluna bilər (məsələn çuxurların doldurulması).
Yüksək	4	Tikinti və ya istismar zamanı mövcud nəqliyyat axınlarının 11-20% arasında artması və ya saatda 30 və ya daha çox, gündə isə 100 və ya daha çox ikitərəfli hərəkət Gecə saatlarında kəndlərdə və ya şəhərlərdə yol hərəkəti proqnozlaşdırılır, lakin mövcud gecə maşın axınları yüksək olan yerlərdə Tıxaclarda və ya gecikmələrdə yüksək müvəqqəti, lakin ciddi daimi olmayan artım proqnozlaşdırılır. Yol-nəqliyyat hadisələri risklərində yüksək müvəqqəti, lakin ciddi daimi olmayan artım Yolların və ya səkilərin bağlanması və ya yan keçməsi bir icmadan çox icmalara təsir edir və ya yüksək həcmli hərəkəti olan yolları və ya səkiləri əhatə edir, 10 gündən çox davam edir Yollarda ağır yük maşınlarının mövcud axın səviyyələrində yüksək artım, lakin heç bir/daimi kiçik artım yoxdur Layihə ilə bağlı yol hərəkəti avtomobil yollarının vəziyyətini pisləşdirə bilər, böyük təmir işləri tələb oluna bilər (məsələn yol örtüyünün yeniləşdirilməsi)
Çox yüksək	5	Tikinti və ya istismar zamanı nəqliyyat axınlarının 20 %¹-dən çox artması və ya layihədə saatda 60 və ya daha çox, gündə isə 200 və ya daha çox ikitərəfli hərəkətlərin əmələ gəlməsi proqnozlaşdırılır Gecə saatlarında kəndlərdə və ya şəhərlərdə yol hərəkəti proqnozlaşdırılır, lakin mövcud gecə maşın axınları zəif olan yerlərdə Tıxaclarda və ya gecikmələrdə ciddi daimi artım Yol-nəqliyyat hadisələrinin ciddi daimi artması Yolların və ya səkilərin bağlanması və ya yan keçməsi rayonlara və ya daha böyük ərazilərə təsir edir Ağır yük maşınlarının yollarda hərəkətində ciddi daimi artım Layihə ilə bağlı yol hərəkəti avtomobil yollarının vəziyyətini pisləşdirə bilər, yolun yenidən tikilməsi tələb oluna bilər

¹ Birləşmiş Krallıqda layihənin təsirlərini əlavə olaraq qiymətləndirilib-qiymətləndirilməməsini müəyyən etmək üçün meyar kimi yol hərəkətində artımın faizi deyil, yol hərəkətinin təsirinə

qiymətləndirilməsi üzrə son təlimatda layihədə əmələ gələn hərəkətlərin sayı tətbiq edilir (saatda 30 və ya gündə 100 hərəkət). (Nəqliyyat Departamenti (2007) *Nəqliyyatın Qiymətləndirilməsi üzrə Rəhbərlik*). Bu ona görədir ki, əvvəlki rəhbərlik hərəkət faizinin artımı aşağı olan mövcud yüksək daşıma səviyyəli, gediş-gəlişli yollarda yerin müəyyən edilməsi üçün təqdiredici inkişaf təsiri göstərirdi. Lakin faiz artımının nəzərə alınması yol hərəkətinin potensial təsirlərinin müəyyən edilməsində hələ də faydalı vasitədir, xüsusilə meyarlardan biri olan və yolun vəziyyəti kimi başqa faktorları da nəzərə alarkən.

3.9.7 Qalıq təsirin qiymətləndirilməsinin əhəmiyyəti

Ətraf mühitə və sosial sahəyə qalıq təsire reseptorun əhəmiyyətinə/həssaslığına və həmin təsirin gücünə əsaslanan səviyyə təyin edilir. Hər qalıq təsiri üçün Bölmə 3.9.6-da verilən cədvəllərdəki A-E əhəmiyyətlik/həssaslıq dərəcələri, təsir gücünün 1-5 dərəcələri təyin edilmişdir. Qalıq təsirin əhəmiyyət səviyyəsi aşağıdakı matrisanın köməyi ilə müəyyən edilir (Şəkil 3-3).

		Təsir gücü					
		B	1	2	3	4	5
Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	E	B	L	M	M	H	H
	D	B	L	M	M	H	H
	C	B	L	L	M	M	H
	B	B	L	L	L	M	M
	A	B	L	L	L	L	M

Ümumi əhəmiyyəti: H=yüksək, M=orta, L=zəif, B=müsbət təsir

Şəkil 3-3: Qalıq təsirin əhəmiyyət matrisası

Təsirlərin qiymətləndirilməsində müəyyən edilmiş bütün qalıq təsirlərə, bu bölmədə təsvir edilən metodikaya uyğun olaraq, ƏMSSTQ-də əhəmiyyət dərəcələri verilmişdir (bax: Əlavə B). Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bu nisbi qiymətləndirmədir və aşağı, orta, yüksək terminləri müqayisəli şkaladır. Təsirlərin azaldılması iyerarxiyasının necə tətbiq edildiyini izah etmək (və lazım olduğu hallarda, qiymətləndirmədə digər variantları və onların niyə rədd edildiyini nəzərdən keçirmək), hüquqi mənada deyil, risklərin qiymətləndirilməsi baxımından təsiri praktiki cəhətdən məqsədəuyğun aşağı səviyyəyə azaltmaqdan ötrü təsirin gücü orta və ya yüksək olduğu hallar daha ətraflı Fəsil 10-da - Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirlər və onların azaldılmasında verilir. Həmçinin, Fəsil 10-da müsbət təsirlər, eləcə də az əhəmiyyətli təsirlər daha ətraflı təsvir edilir və əlavə izahat verilir.

3.10 Ətraf mühitə və sosial sahəyə təhlükə və risklərin qiymətləndirilməsi

Risk - baş verə biləcək hadisənin və baş verdiyi təqdirdə, onun nəticələrinin gücünün təzahürüdür. Ətraf mühitə təhlükə və riskin qiymətləndirilməsi (ETRQ/EHRA) və sosial riskin qiymətləndirilməsi (SRQ/SRA) elə proseslərdir ki, onların vasitəsilə ƏMSSTQ qrupu:

- Layihələndiricilərlə birgə öz nöqteyi-nəzərindən layihəni izah edə bilirlər
- Layihələndiricilər üçün ətraf mühitə və ya sosial sahəyə potensial problemləri olan sahələri müəyyən edə bilirlər
- Birgə alternativlər işləyib hazırlaya bilirlər ki, potensial təsirlərin qarşısı alınsın və ya qabaqcadan azaldılsın.

ETRQ/SRQ məsələləri layihənin əsas mühəndis heyəti və SƏTƏM üzrə məsləhətçilər ilə müzakirə edilmişdir. Layihələndirmə prosesində bu müzakirələrə ƏMSSTQ qrupunun üzvləri və boru kəməri/obyektlər üzrə mühəndis heyəti dəstək vermişlər. Bu müzakirələr layihə işləri ilə bağlı ətraf mühitə və ya sosial sahəyə potensial təhlükələrin müəyyən edilməsinə dair bütün iştirakçılardan giriş məlumatı əldə etməyə imkan vermişdir. Bundan başqa, mümkün alternativləri və variantları qiymətləndirmək olardı. Bu prosesdə layihə müddətində baş verəcək və ya baş verə biləcək işlər nəzərdən keçirilmişdir:

- Planlaşdırılmış adi işlər
- Planlaşdırılmış qeyri-adi işlər
- Planlaşdırılmamış və ya təsadüfi işlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müzakirə zamanı təsirlərin azaldılması üzrə layihədə nəzərdə tutulmuş mövcud tədbirlər nəzərdən keçirilmişdir.

CQBKG digər boru kəmərlərinə yaxın sahələrə və əhəlinin məskunlaşdığı sahələrə dair risklərin ətraflı qiymətləndirilməsi aparılmışdır. Bunlar hamısı Təhlükələrin analizi və risklərin qiymətləndirilməsi adlı 12-ci Fəsildə müzakirə edilir.

Risk hadisənin baş verəcəyi ehtimalının və hadisənin baş verdiyi hallarda mümkün nəticələrin miqyasının ifadə edilməsidir. Fəsil 12-də risklər layihənin işlənməsində və ya iş rejimində onların azaldılması üzrə tədbirlərsiz, risklərin azaldılması üzrə tədbirlər tətbiq edildikdən sonra isə qalıq riskləri müəyyən etmək üçün qiymətləndirilmişdir.

Təsirlərin qiymətləndirilməsi üçün bu fəsildən müvafiq cədvəllər istifadə edilmişdir. Bu fəslin əvvəlində təsvir edilmiş STQ metodologiyasının köməyi ilə icmanın sağlamlığına və təhlükəsizliyinə təsirlər və hadisənin baş vermə ehtimalı qiymətləndirilmişdir. Qalıq risk, Şəkil 3-4-də təqdim edilən matrisaya uyğun olaraq, qalıq təsirin əhəmiyyəti və hadisə ehtimalı əsasında qiymətləndirilmişdir.

	Ehtimal							
Təsirin əhəmiyyəti	1	2	3	4	5	6	7	8
Çox yüksək	L	H	H	H	H	H	H	H
Yüksək	L	L	M	M	M	H	H	H
Orta	L	L	L	M	M	M	M	M
Zəif	L	L	L	L	L	M	M	M
Çox zəif	L	L	L	L	L	L	M	M
Ümumi əhəmiyyəti: H = yüksək, M = orta, L = zəif								

Şəkil 3-4: Planlaşdırılmamış hadisələrin qalıq təsirlərinin əhəmiyyətinin matrisası

3.11 Ümumi və transsərhəd təsirlər

Nəzərdə tutulan CQBKG layihəsinin ümumi və transsərhəd təsirləri Fəsil 11-də qiymətləndirilmişdir.

Ümumi təsirin qiymətləndirilməsində öz-özünə təsir göstərə bilməyən ətraf mühit və/və ya sosial-iqtisadi aspektlər müəyyən edilir, lakin keçmiş, indiki və bu və/və ya başqa layihələrdə gələcək işlərlə bağlı təsirlərlə birgə daha böyük və daha ciddi təsir(lər)lə nəticələnə bilər. Məsələn:

- Uzun müddət ərzində dağıdılan və təkrar dağıdılan ərazilərdə yaşayış yerinin vaxtaşırı itkisi

- Eyni zamanda bir neçə layihənin işlənməsi və ya neft-kimya zavodunun və ya nasos stansiyasının bir müddət ərzində genişləndirilməsi səbəbindən atmosfərə əlavə atılmalar
- Ardıcıl layihələr işə salındıqca (Azərbaycanda CQBK, BTC və QİBK layihələri) məşğulluq imkanlarının davamlı genişləndirilməsi və yerli işçi qüvvəsinin ixtisasının artırılması).

Bu ƏMSSTQ sənədində nəzərdən keçirilən ümumi təsirlər CQBKG layihəsi ilə bağlı təsirlərə və onların aşağıdakılarla qarşılıqlı əlaqələrinə aiddir:

- Neft və qaz boru kəmərləri:
  - BTC və QİBK neft boru kəmərləri
  - CQBK qaz boru kəməri
  - Digər mövcud boru kəmərləri
- CQBKG layihəsi sahəsinə təsir edə biləcək təklif olunan və ya davam edən işlər.

ƏMSSTQ prosesində transsərhəd təsirlər (yəni Azərbaycanın qonşu ölkələrlə sərhədlərini aşan təsirlər) həmçinin nəzərdən keçirilir. Təklif edilən CQBKG layihəsi kontekstində potensial transsərhəd təsirlər dövlət sərhədləri ilə kəsişən çayları və istixana qazları daxil olmaqla atmosfərə atılan emissiyaları əhatə edir. Bu təsirlər Fəsil 11-də (Toplam və transsərhəd təsirlər) qiymətləndirilmişdir.

“Transsərhəd kontekstində ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi” haqqında 1991-ci ilin ESPOO Konvensiyasının şərtlərinə görə, Konvensiyaya qoşulmuş ölkələr transsərhəd təsir göstərə bilən layihələr barədə bir-birinə xəbər verməlidirlər. Hazırkı ƏMSSTQ sənədi ESPOO-nun ətraf mühitin qiymətləndirilməsi üzrə tələblərə cavab verir, lakin ESPOO Konvensiyasında heç bir konkret qiymətləndirmə metodikası göstərilir. Azərbaycan Respublikası ESPOO Konvensiyasını ratifikasiya etmişdir.

Planlaşdırılmamış emissiyaların təsirinin əhəmiyyəti Fəsil 12-də qiymətləndirilir.

3.12 ƏMSSTQ-nin açılması və nəzarət edən orqan tərəfindən təsdiqləmə proseduru

CQBK yeraltı sərvətlərin sahibi olan ölkənin hökuməti ilə sazişin tələblərinə uyğun olaraq, ƏMSSTQ sənədinin son layihə variantı Azərbaycan Hökumətinə təqdim ediləcək (Azərbaycan Hökuməti adından sənədi ETSN təsdiq edir). Hökumət, sazişin tələblərinə və Azərbaycan Respublikasının müvafiq qaydalarına uyğun olaraq, həmin ƏMSSTQ sənədə ekspert rəyi verərək onu təsdiq edəcək (Fəsil 6-da göstəriləni kimi).

Hazırkı ƏMSSTQ sənədinin son layihə variantı ictimaiyyətin diqqətinə çatdırma zamanı edilmiş qeydlərə cavab olaraq. Hesabat 60 gün ərzində yayılmış və şərh edilmişdir. Onun elan edilməsindən 50-60 gün sonra ictimaiyyət nümayəndələrinin açıq iclasları keçirildi. Açıqlamadan və ictimai icaslardan sonra bütün şərhlər nəzərdən keçirildi və son layihə variantı ETSN-nə təsdiqlənmə üçün təqdim etməzdən əvvəl müvafiq qaydada ƏMSSTQ sənədinə daxil edildi.

ƏMSSTQ-nin təsdiqlənməsi bu sənəddəki konsepsiyalar, strategiyalar və öhdəliklər əsasında layihəni başlamağa imkan verəcək. Nəzərdən keçirmə prosesində bu ƏMSSTQ-də təqdim edilənlərə əlavə olaraq və nəzarət orqanının tələblərini və rəyini nəzərə alaraq, yeni öhdəliklər və ya düzəlişlər ortaya çıxa bilər. Bunlar öhdəliklər siyahısına (Əlavə E) və idarəetmənin ətraf mühit və sosial sahənin idarə edilməsi və monitorinq planına (ƏMSSİMP, Əlavə D) daxil ediləcək.

ETSN-nin təsdiqləmə sənədi planlaşdırılmış müxtəlif əməliyyatlara, sənədləşdirilmiş boşaldılmalara və atılmalara icazədir və həmin sənəd layihə müddətində etibarlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ümumi/təfərrüatlı mühəndislik və ƏMSSTQ proqramları arasında yüksək səviyyəli əlaqə elə bir şərait yaratmışdır ki, indi hazırkı ƏMSSTQ Hesabatı daimi tikililər və boru kəmərinin marşrutuna dair demək olar ki, tamamlanmış layihəni təsvir edir və qiymətləndirir. Layihənin icrası təfərrüatlı texniki sənədlərin sonuna doğru davam etdikcə layihədə tənzimləmələrin aparılacağı mümkündür və buraya marşrutun potensial dəyişdirilməsi də daxil ola bilər. Dəyişikliklərin təsdiq edilməsindən əvvəl dəyişiklik prosesinin idarə edilməsinin bir hissəsi kimi hazırkı sənəddə təsvir edilmiş qiymətləndirmə üsulları ilə müqayisəli üsullar tətbiq ediləcək.

Texniki və ya başqa səbəblərə görə layihənin təsvirində layihədən irəli gələn təsirləri nəzərə çarpacaq dərəcədə dəyişə biləcək dəyişikliklər lazım olarsa, bunlar ETSN-nə çatdırılacaq; ətraf mühitə dair aspektlər ətraf mühitin və sosial sahənin qiymətləndirilməsində qeyd olunacaq və sənədləşdiriləcək, təsirlərin azaldılması üzrə hər hansı əlavə tədbirlər ETSN ilə razılaşdırılacaq.

3.13 İdarəetmə və monitoring

Bu ƏMSSTQ sənədində öhdəliklər siyahısının olması öhdəliklərin və təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi üçün çox vacibdir. Daha sonra, tikinti fazası üzrə öhdəliklər tikinti fazasında Ətraf Mühitə və Sosial Sahə üzrə İdarəetmə və Monitoring Planının (ƏMSSİMP) tərkib hissəsi olacaq Ətraf Mühitə və Sosial Sahə üzrə İdarəetmə Sisteminədək (ƏMSSİS) izlənilir. ƏMSSİMS-nə, həmçinin, tikinti işləri üzrə podratçı(lar) üçün Tenderə Dəvət (TD) sənədinə daxil ediləcək və onun içindəki icra planlarının yerinə yetirilməsi məcburi olacaq.

CQBKG layihəsinin tikinti fazasından sonra mövcud Operativ İdarəetmə Sistemine (OİS) istismar/əməliyyatlar fazası üzrə öhdəliklər daxil ediləcək. Buraya CQBK və CQBKG üçün ətraf mühitin və sosial sahənin idarə edilməsi sistemi daxil olacaq.

Layihənin tikintisi və istismarı zamanı tətbiq edilməli idarəetmə və monitoring strategiyaları İdarəetmə və Monitoring adlı Fəsil 13-də təsvir edilir. Bu fəsildə, həmçinin, ƏMSSİMP-dəki idarəetmə planlarının icrası üçün rollar və vəzifələr müəyyən edilir və bunların təmin edilməsi üçün auditlər və monitoringlər aparılır; nəticələr təhlil edilir və vaxtında lazımi düzəlişlər edilir.

Layihənin tikinti və istismar fazalarında aparılan monitoring təsirlərin proqnozlaşdırılmasının auditi və onların azaldılması üzrə tədbirlər vasitəsilə aşağıdakılara zəmanət verir:

- Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər səmərəli həyata keçirilir
- Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər münasibdir və münasib olmadığı halda, onlara düzəliş edilir və ya əlavə tədbirlər nəzərdə tutulur və həyata keçirilir
- Layihə standartlarına, göstərişlərinə və qabaqcıl praktikaya uyğunluq
- Ümumi və qalıq təsirlərin qiymətləndirilməsi, elə ki, zəruri olduğu halda, müvafiq tədbirlər nəzərdə tutulmuş olsun
- Tikinti mərhələsinin ƏMSSİMP vasitəsilə ƏMSSTQ-nin ardıcıl təxmin etmə prosesi kimi davam etdirilməsi və mövcud OMS-ə (operativ monitoring sisteminə) əməliyyat mərhələsinin E&S öhdəliklərinin daxil edilməsi. Hər ikisi daima təkmilləşdiriləcək.

3.14 Qarşıya çıxan çətinliklər

Ümumi/təfərrüatlı texniki şərtlər və ƏMSSTQ proqramları arasında yüksək səviyyəli əlaqə o deməkdir ki, ƏMSSTQ hesabatı daimi tikililər və boru kəməri marşrutu üçün hərtərəfli müəyyən edilmiş layihə planını təsvir edir. Mümkün olan dərəcədə ƏMSSTQ potensial

təsirləri müəyyən etmək və qiymətləndirmək üçün əsas kimi layihənin texniki layihələşdirmə qrupundan alınmış məlumatdan istifadə etmişdir. Bununla belə, bəzi hallarda ƏMSSTQ sahə üçün səciyyəvi məlumatın əldə edilməsi üçün tikintidən əvvəl əlavə tədqiqatın aparılacağı sahələri müəyyən edir. Lazım gələrsə, hazırkı ƏMSSTQ-də təklif edilmiş idarəetmə və azaltma tədbirləri yeni aşkar edilmiş faktlarla bağlı dəyişdiriləcək.

Təsirin proqnozlaşdırılmasının dəqiqliyinə istifadə edilmiş proqnozlaşdırma üsuluna xas olan qeyri-müəyyənliklər və sahə üçün səciyyəvi mövcud şəraitlər təsir edəcək. Təsirlərin miqyasını proqnozlaşdırmaq üçün riyazi modelləşdirmə vasitələrindən istifadə edildikdə, bu vasitə tez-tez hava şəraiti kimi dəyişkən parametrlərə dair ehtimallara həssas olur. Qeyri-müəyyənliyin mövcud olduğu hallarda qarşısını alma tədbirlərinin təsirin əhəmiyyətinin azaldılmasında səmərəli olacağını təmin etmək məqsədilə daha ciddi meyar və ya ənənəvi ehtimallar tətbiq edilmişdi.

ƏMSSTQ konsepsiyasının seçilməsi və layihələndirmənin ilk mərhələsi ilə yanaşı gedən prosesdir. Potensial təsirləri müəyyən etmək və cavab tədbirləri təklif etmək üçün məlumat əldə etməkdən ötrü layihələndirmə qrupu ilə qarşılıqlı əlaqələr yaradılmalıdır. ƏMSSTQ sənədi müəyyən vaxtda tərtib edilib təqdim edildiyi üçün texniki mərhələdə layihəyə həmişə düzəlişlər ediləcək. Təsirlərin proqnozlaşdırılması layihələndirmədən sonra həyata keçirildiyi üçün həcminə və mürəkkəbliyinə görə CQBKG layihəsində ƏMSSTQ hesabatı təqdim ediləndən sonra istər-istəməz həll edilməli və qiymətləndirilməli məsələlər qalır. Bu məsələlər aşağıdakılardır:

- Marşruta potensial düzəlişlər
- Müvəqqəti giriş yollarının dəqiq yeri
- Əmələ gələn tullantıların dəqiq növləri və həcmli
- Tikinti texnikasının hərəkətinin intensivliyi, onun iş sahələrinə gəliş-gediş marşrutları.

ƏMSSTQ sənədində təsvir edilən layihəyə hər hansı düzəliş təsdiq edilməzdən əvvəl, düzəlişlərin idarə edilməsi prosesinin bir hissəsi kimi, bu sənəddə təsvir edilən qiymətləndirmə metodları onların ətraf mühit və sosial əhəmiyyətini qiymətləndirməkdən ötrü müqayisə ediləcək. Bəzi hallarda, əlavə araşdırma lazım olacaq. ƏMSSTQ-də təsirlərin azaldılması üzrə bəzi tədbirlər (bax: Fəsil 10) və Öhdəliklər Siyahısına (bax: Əlavə E) daxil edilmiş öhdəliklər ümumiləşdirilmişdir və çox güman ki, layihəyə edilmiş son dəyişikliklərə təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər kimi tətbiq ediləcək. Bu kimi ümumiləşdirilmiş tədbirlər ƏMSSİMP-də verilən idarəetmə planlarında təfərrüatı ilə təsvir edilir.

Ətraf mühit və sosial sahə ilə bağlı problemlərin səmərə ilə idarə edilməsi üçün təyin edilmiş podratçılar öz idarəetmə və monitoring planlarına ümumi və sahə üçün səciyyəvi təsirin azaldılması tədbirlərini (öhdəliklər) daxil etməli və öz işlərin yerinə yetirilməsi planlarında bu məsələləri nəzərə almalıdır.

ƏMSSTQ prosesində görülmüş ehtiyat tədbirlərinə baxmayaraq, hələ də qeyri-müəyyənlik qalır. Ümumi idarəetmə yanaşmasının əsas elementi ondan ibarətdir ki, təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlərin monitorinqi aparılacaq, işlərə nəzarət ediləcək. Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər nəticə vermədiyi və qəbul edilməz təsirlər baş verdiyi hallarda, təshihedici tədbirlər görülməlidir.

Hazırkı ƏMSSTQ sənədində təsvir edilən bütün fəaliyyətlər üçün lazımi inzibati və ətraf mühit üzrə icazələr alınmalıdır.

3.15 Əldə olunmuş təcrübələr

BTC və CQBK marşrutlarının tikintisi və istismarı zamanı bir sıra təcrübələr əldə olunmuşdur. Əldə olunmuş təcrübələrin məqsədi layihənin hansı aspektlərinin yaxşı yerinə yetirildiyini və hansılarının daha yaxşı yerinə yetirilə biləcəyini müəyyən etməkdir. BTC və CQBK layihələrinin nəticələri CQBKG Layihə qrupu ilə bölüşdürülmüşdür.

Əldə olunmuş təcrübələr risk qiymətləndirmələrinə daxil edilmişdir və BTC/CQBK-nin CQBKG Layihəsinə təsirinə dair nümunələr aşağıda təqdim olunmuşdur.

- İş həcmnin müəyyən edilməsi
  - Prosesin başlanğıcından sosial təsirin qiymətləndirilməsi həcmnin dəqiq müəyyən edilməsi. Bu, ƏMSSTQ Həcmnin Tədqiqatında təyin edilmişdir (Fəsil 3-də istinad edilən)
- Marşrutun seçilməsi
  - Qobustan Milli Parkından və məhsul verməyən torpaqlardan yan keçilmişdir (Fəsil 4-də istinad edilib)
  - Təsirlərin minimuma endirilməsi üçün marşrutun əksər hissəsi boyu CQBK/BTC dəhlizindən kənara çıxılmamışdır
- Podrat strategiyası
  - Müəyyən podratçı sahələrini həlqəvi çəpərə alın. Bu, tullantılarına idarə edilməsi, bioloji bərpa və mədəni irsin idarə edilməsi üçün aparılır
- İlk tədqiqat layihəsi
  - Mühüm məqsəd ilk məlumatların tikinti və tikintidən sonrakı monitorinqdə istifadə edilməsini təmin etməkdir. Məsələn, hər hansı ekoloji ilk tədqiqatın toplanması tikintidən sonra tikintidən əvvəlki vəziyyət əsasında bərpanın monitorinqi zəruriliyinə qəbul edir. Buna oxşar olaraq, torpağın alınması prosesindən sonra həyat tərzinin bərpa edilməsinin müvəffəqiyyəti tikintidən əvvəlki sosial və ya ictimai ilk məlumata əsaslanmalıdır. Buna sahədə tədqiqat layihəsi vasitəsilə nail olmaq olar
- Təbii mühitin bərpası
  - Keçmiş tikinti sahələrinin bərpası və BTC/CQBK-nin monitorinqi zamanı əldə olunmuş təcrübələrin əsasında bitki örtüyünün bərpası və monitorinq hədəflərinə yenidən baxılmış yanaşma üsulu Əlavə D-də (ƏMSSİOP) təqdim olunmuşdur (Şəkillər 7-1 və 8-1, Əlavə D)
- Əsas tədqiqatlar
  - Paralel olaraq Torpağın Alınması və Kompensasiya Çərçivəsinin (Köçürülmə üzrə Tədbir Planı), Səhhətə Təsirin Qiymətləndirilməsi və digər əsas tədqiqatlar aparılmalı və ƏMSSTQ-nə əlavə edilməlidir.